

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Лихова С.Я.

«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

**Тема: «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини:
проблеми кваліфікації»**

Виконавець: студент 2 курсу, групи ПР-202 Ставиного Михайло
Ігорович

Керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права і
процесу Лихова Софія Яківна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра кримінального права і процесу

Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Лихова С.Я.

«_____» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Ставиноги Михайла Ігоровича

1. Тема роботи «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини: проблеми кваліфікації», затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.

2. Термін виконання та захисту роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р.; з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.

3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.

4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел щодо вивчення такого юридичного складу злочину як незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Дослідження історичного розвитку законодавства та міжнародно-правових джерел, спрямованих на протидію цього суспільно небезпечного діяння. Дослідження проводилося на основі вивчення нормативного матеріалу та статистичних даних з цієї тематики.

5. Календарний план-графік

	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.11.2020	виконано
	Отримати відгук керівника та рецензії	до 05.12.2020	виконано
	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант	Дата, підпис
--------	-------------	--------------

	(посада, П.І.Б.)		
		Завдання видав	Завданн я прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ д.ю.н., професор, завідувач кафедри
кримінального права і процесу
_____ Лихова Софія Яківна
(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____ Ставиного Михайло Ігорович
(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини: проблеми кваліфікації» 103 сторінки, 141 використане джерело.

ПОТЕРПЛИЙ, УМИСЕЛ, НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ, СУМІЖНІ СКЛАДИ ЗЛОЧИНІВ, КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають при кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Предмет дослідження – кваліфікація незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Метою даної роботи є комплексне дослідження та характеристика кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставлених в роботі завдань відповідно до об'єкта та предмета дослідження. Методологія магістерської роботи ґрунтується на загальних і спеціальних методах пізнання: діалектичному, історико-правовому, порівняльно-правовому, догматичний, системно-структурному та функціональний.

Високий ступінь тяжкості незаконного позбавлення волі та викрадення людини, значне зростання за останній час даного виду злочину поставили питання про необхідність видання таких нормативно-правових актів, які б змогли забезпечувати ефективний захист прав і свобод громадян.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати у навчальному процесі, підготовці проектів нормативно-правових актів, правозастосовній практиці.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ....	9
1.1. Історичний розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за незаконного позбавлення волі або викрадення людини....	9
1.2. Міжнародно-правова протидія незаконному позбавленню волі або викраденню людини.....	23
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТИВНИХ ТА ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ.....	30
2.1. Об'єктивні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини.....	30
2.2. Суб'єктивні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини.....	56
РОЗДІЛ 3. КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 146 КК УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ.....	66
3.1. Кваліфікуючі ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини.....	66
3.2. Відмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини від суміжних складів злочинів.....	80
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91

ВСТУП

Стаття 3 Конституції України проголошує найвищою соціальною цінністю людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку, а утвердження й забезпечення її прав та свобод визначає як обов'язок держави. Проголосивши зазначені цінності, Україна прямує до правової держави, яка відповідно до Конституції гарантує кожному не тільки право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), а й дійовий механізм реалізації конституційних норм. Однією з дійових ланок такого механізму є кримінально-правові засоби, які передбачені норми Кримінального кодексу України (далі – КК України), що встановлюють відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини

Високий ступінь тяжкості незаконного позбавлення волі та викрадення людини, значне зростання за останній час даного виду злочину поставили питання про необхідність видання таких нормативно-правових актів, які б змогли забезпечувати ефективний захист прав і свобод громадян. Дані два склади злочинів були криміналізовані в КК України 2001 року в одній статті – ст. 146, що досі викликає дискусії серед науковців. Це стало причиною того, що дослідження складу злочину в комплексі, передбаченого ст. 146 КК України здійснено досі не було, зазвичай правознавці досліджують лише один із складів зазначеної статті, тобто, або незаконне позбавлення волі, або викрадення людини, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета та завдання дослідження. Метою даної роботи є комплексне дослідження та характеристика кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

- розглянути генезис законодавчого розвитку кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини;
- проаналізувати міжнародно-правову протидію незаконному позбавленню волі або викраденню людини;

- визначити об'єктивні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини;
- дослідити суб'єктивні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини;
- проаналізувати кваліфікуючі ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини;
- провести відмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини від суміжних складів злочинів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають при кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Предмет дослідження – кваліфікація незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Методологічна основа дослідження. Методи дослідження обрано з урахуванням поставлених в роботі завдань відповідно до об'єкта та предмета дослідження. Методологія магістерської роботи ґрунтується на загальних і спеціальних методах пізнання: діалектичному, історико-правовому, порівняльно-правовому, догматичний, системно-структурному та функціональний. Діалектичний метод використано при розгляді елементів складу злочину незаконного позбавлення волі або викрадення людини тощо; порівняльно-правовий метод для порівняння окремих положень законодавства зарубіжних країн з положеннями КК України; історичний і порівняльно-історичний методи для дослідження етапів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини; догматичний метод для опрацювання законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, з'ясуванні дійсного змісту ознак, передбачених у диспозиції ст. 146 КК, шляхом її тлумачення з використанням різних способів (прийомів); системно-структурний і функціональний для дослідження родового та безпосереднього об'єктів незаконного позбавлення волі або викрадення людини, а також ознак

об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкта злочину під кутом зору з'ясування змісту і вдосконалення чинного законодавства.

Теоретична база дослідження. Питання кримінальної відповідальності за злочини передбачені ст. 146 КК України стали предметом дослідження багатьох вчених, серед яких М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.О. Володіна, Л.Д. Гаухман, В.О. Глушков, Н.О. Гуторова, А.М. Дубровіна, М.І. Загородніков, О.М. Ігнатов, В.А. Козак, Б.О. Курінов, І.П. Лановенко, О.Г. Лоскутов, І.І. Лукашук, Я.Г. Лизогуб, Н.Е. Мартиненко, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, А.М. Орлеан, В.В. Панкратов, В.М. Підгородинський, В.І. Симонов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, С.С. Яценко та ін.

Структура дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, що включають шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

1.1. Історичний розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Однією з особливостей кримінально-правового забезпечення свободи людини на початкових етапах розвитку правової системи нашої країни слід визнати законодавчий дуалізм, який характеризується, з одного боку, визнанням статусу раба у всіх його формах і проявах від холопства до кріпосного стану щодо соціальних низів та, з іншого боку, незмінним формуванням законодавства з охорони свободи представників вищих слоїв населення [103, с. 24]. Підтвердженням служать акти давньоруського права, що містять норми, що встановлюють право людини на самопродаж, право на продаж холопа чи раба.

В той же час викрадення людей як злочин відоме на території нашої держави з часів Договору русів з греками за князя Олега 911 р. Крім того, вже «Руська Правда» до злочинів проти сімейного права і моральності включала такий злочин як викрадення дівиць. Цей злочин порушував батьківські права, міг зганьбити викрадену і був образою моральності. Окрім того, в ст. 29 (Короткої редакції) зазначалося, що «а ожн оуведеть чюжь холопь любо робоу, платити емуо за обиду двенадцать гривец» [101, с. 48]. Порівнюючи тодішні санкції, сміливо можна відмітити, що сума штрафу за викрадення холопа перевищувала суму штрафу за його вбивство.

Як показує аналіз законодавства X-XIII ст., викрадення холопа, прирівнювалося до крадіжки майна. Про це свідчить і той факт, що ст. 38 Руської Правди (Просторова редакція) передбачала різницю між украденою худобою і челядином тільки в тому, що останній володів мовою, що дозволяла встановити, хто був його попереднім власником. Однак свідчення челядина не могли мати самостійної цінності [101, с. 66]. У тому випадку,

коли особа, що викрала челядина, виявлялася, вона повинна була відшкодувати збитки, понесені потерпілим внаслідок відсутності у нього челядина, і заплатити штраф, причому сума штрафу за такий злочин в два з половиною рази перевищувала суму штрафу за вбивство рядового холопа і дорівнювала штрафу за вбивство кваліфікованого вотчинного фахівця [47, с. 53].

Після, з прийняттям християнства і з введенням церковних статутів Володимира і Ярослава Мудрого, в кримінально-правові норми починають запозичуватись від візантійського права, якими встановлюється кримінальна відповідальність за «умикання» (викрадення) боярських дружин і дочок [22, с. 163].

Псковська Судова грамота (1397-1467) за викрадення людини починає передбачати вже смертну кару. Судебники 1497 р. (ст. 9) і 1550 р. (ст. 61) встановлювали смертну кару за «головну татьбу» - крадіжку людей - холопів. На той період часу, холоп вважався найбільш цінним для власника майном [60, с. 135]. Викрадення челядина (холопа) визнавалося злочином і згідно з Литовським статутом 1529 року.

Після входження України до складу Російської імперії у 1654 р. на її території була поширена чинність Соборного Уложення царя Олексія Михайловича (1649). З цього часу починається новий етап у розвитку кримінального законодавства і практики його застосування. Вперше перестали застосовуватися як джерела права звичаї та судова практика. Необхідно зазначити, що якщо раніше викрадення людей (холопів) розглядалося як злочин проти власності, то вже в Уложенні, передбачалась смертна кару за викрадення жінок і немовлят, яке було віднесено то порушення особистих прав. У розділі XXII вказувалося, за які саме злочини і кого піддавати смертній карі, а за які - не призначати страту, а піддавати винного іншим покаранням. Особи, визнані винними у замаху на цнотливість жінки або насильному її викраденні з дому, зазнавали смертної кари. Крім того, закон встановлював обов'язок залежних людей, слуг надавати допомогу

своїй господині при замаху на її життя, здоров'я, свободу і честь. Недостатня активність слуг у захисті своєї господині або, тим більше, пособництво злочинцям також каралися смертною карою (ст. 16) [105].

Аналогічне покарання передбачалося і у Військовому артикулі 1715 року. У розділі 21 «Про запалювання, грабіжництво і крадіжку» визначалося, що «сжсли, кто человека укредет й продаст, оиому надлежит, ежели докажетея, голову отсечь» (артикул 187) [102, с. 362].

Звід законів Російської імперії встановлював відповідальність за викрадення людей вільних для утримування їх в неволі і крадіжку немовлят. У ст. 429 вказувалося, що той, хто людину вільного стану викраде і продасть, той підлягає позбавленню всіх прав стану, покаранню батою і засланням на каторжну роботу. Позбавлення прав стану супроводжувалося позбавленням чинів, честі, доброго імені, відзнак. Однак, за викрадення іногородців належало стягувати грошовий штраф. Тих же, хто не мав можливості його заплатити, карали тілесно. І тільки надалі був прийнятий указ, згідно з яким відмінності між викраденням іногородців і обивателів вже не проводилися [128].

Істотний внесок у формування національного механізму кримінально-правового забезпечення свободи людини внесла деталізація кримінальної відповідальності за злочини проти свободи особистості в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. В гл. I «Про незаконне позбавлення прав стану» відділення першого «Про приховування істинного стану будь-якої особи» розділу IX «Про злочини і проступки проти законів про стани» був розміщений ряд статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за викрадення немовляти. Відповідно до ст. 1857-1859 Уложення 1845 р пропонувалося розмежовувати три самостійних склади викрадення немовляти: викрадення, що здійснюється з наміром приховання звання або справжнього походження; викрадення немовляти, що здійснюється без такого наміру; викрадення, пов'язане з залишенням у себе дитини, яка заблукала. Покаранням за вчинення викрадення немовляти

служило позбавлення прав стану і призначення каторжних робіт строком від чотирьох до шести років [128].

Глава I «Про незаконне позбавлення прав стану» відділення другого «Про продаж в рабство і участь в торгівлі неграми» розділу IX «Про злочини і проступки проти законів про стани» містила дві статті, що встановлюють кримінальну відповідальність і за торгівлю людьми. Так, відповідно до ст. 1860 кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення прав стану і каторжних робіт строком від восьми до десяти років передбачалася щодо осіб, які вчинили продаж в рабство або під іншим приводом передали «азіятцям» або іншим «чужинцям» особу, яка перебуває в підданстві Росії і перебуває під заступництвом російських законів. На підставі ст. 1861 диференціації підлягали заходи кримінально-правового впливу за незаконну торгівлю африканськими неграми [128].

У гл. VI «Про образу честі» розділу X «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб» були розміщені два самостійних склади, пов'язаних з викраденням жінки. Відповідно до ст. 2004 передбачалася кримінальна відповідальність за викрадення жінки або дівчини з наміром зґвалтування. На підставі ст. 2005 покаранню підлягало викрадення жінки або дівчини проти її волі без наміру зґвалтування, а з надією скористатися її слабкістю і звабити її, пошкодивши її честь. На думку дослідників, даний злочин скоювався переважно по відношенню до жінок, що продаються за кордон для поміщення в будинки терпимості [128].

Вдосконалення законодавства в сфері забезпечення свободи особистості сприяло прийняття реформених актів 1861 р, промульгування поетапного звільнення російських підданих зі стану «кріпацтва». У зв'язку з цим в 1885 р. було внесено ряд змін в Уложення 1845 р, що стосувалися викрадення людини. Деталізації підлягала кримінальна відповідальність за пособництво торгівлі африканськими неграми. Санкції було посилено і за викрадення або підміну дитини з метою приховати справжнє походження і

стан. Кримінально-правовій регламентації підлягали санкції за самовільне утримання і залишення заблукалої дитини. [22, с. 164].

Офіційне визнання права людини на особисту свободу як правового постулату послужило активізації правотворчої діяльності та прийняття 22.03.1903 року Кримінального уложення. Безсумнівною перевагою Уложення 1903 року є перехід від «системи насильства» до «системи примусу», якісно новий підхід до структурування кримінального закону, який дозволив провести відмежування ряду складів злочинів. В якості самостійної глави виділенню підлягала глава 26 «Про злочинні діяння проти особистої свободи» (ст. 498-512). На підставі ст. 498 кримінально-правова оцінка була дана незаконному позбавленню особистої свободи шляхом затримання або ув'язнення, яке каралося ув'язненням у в'язниці. Якщо таке позбавлення особистої свободи тривало понад один тиждень, то винний карався ув'язненням у виправному будинку. Законодавче закріплення в ст. 499 отримали і кваліфікуючі ознаки незаконного позбавлення особистої свободи затриманням або ув'язненням: 1) позбавлення волі матері, законного батька чи іншого родича по висхідній лінії; 2) посадової особи при виконанні або з приводу виконання ним службових обов'язків; 3) будь-кого з чинів варти, яка охороняє Священну Особу Царюючого Імператора або Члена Імператорського Дому, або годинного військової варти; 4) небезпечним для життя позбавленого волі або який супроводжувався для нього мукою. Згідно ст. 500 винний у позбавленні особистої свободи затриманням або ув'язненням: 1) в лікарні божевільних - свідомо неoderжимого душевною хворобою; 2) в кублі розпусти - осіб жіночої статі, не внесених до списку публічних жінок, карався ув'язненням у виправному будинку на строк не більше трьох років. У випадку якщо таке позбавлення особистої свободи тривало понад одного тижня, то винний карався ув'язненням у виправному будинку на строк не менше трьох років [116].

Відповідно до ст. 501 встановлювалася відповідальність: 1) за продаж чи передачу в рабство або в неволю; 2) за торгівлю неграми; 3) за

безпосередню або іншу участь у торзі або пристосуванні або озброєнні судна для торгу неграми, що передбачає призначення покарання у вигляді каторги на строк не більше восьми років (ч. 1, 2) або ув'язнення у виправному будинку (ч. 3). На підставі ст. 502 винний: 1) у викраденні або приховуванні чужої дитини, яка не досягла 14 років; 2) в підміні дитини, яка не досягла 14 років, карався ув'язненням у виправному будинку. Кваліфікуючими ознаками даного складу були викрадення, приховування або ж підміна дитини для аморального заняття або з корисливою метою, а також з метою позбавити дитину прав її стану, наявність яких тягли за собою призначення покарання у виді ув'язнення у виправному будинку на строк не менше трьох років. Згідно ст. 503-504 кримінальній відповідальності шляхом призначення покарання у виді арешту або штрафу підлягали винні: 1) в умисному неповерненні самовільно взятої або утримуваної дитини, яка не досягла 14 років, незважаючи на законну вимогу батька дитини або особи, яка виступає замість батька; 2) в незаявленні місцевій поліції, батькам протягом двох тижнів про залишену у себе підкинуту або заблукавшу дитину, що не досягла 14 років [116].

Виходячи зі змісту ст. 505 злочинним посяганням на свободу особистості було викрадення неповнолітньої особи від 14 до 16 років без її згоди або з її згоди, але з вживанням на зло її невинності, а також викрадення особи жіночої статі, яка досягла 16 років, без її згоди, якщо таке викрадення було учинено для непристойності. Відповідно до ст. 506 кримінальній відповідальності підлягала особа, визнана винною у викраденні незаміжньої для вступу з нею в шлюб без її згоди.[116].

Отже, про те яким чином каралось викрадення людей в Х-ХІХ ст.ст на території нашої вітчизни можна отримати лише за допомогою аналізу кримінально-правових норм того часу, оскільки, історики на жаль, вказують про те, що практично відсутні не тільки архівні матеріали, але й опис конкретних фактів викрадення людей в літературі. Важливо підкреслити, що протягом даного періоду часу законодавство про кримінальну

відповідальність за викрадення людини, в тому числі й дитини, безперервно розвивалося й удосконалювалося. Підтвердженням цього служать кримінальні норми, що містяться в законодавчих актах того часу і якнай докладніше регулюють питання про відповідальність за викрадення людини [47, с. 56].

Викрадення людей відбувалися в рамках десятиліть як до, так і після революції 1917 р, проте, як правило, вони носили поодинокий характер. Кримінально-караний характер в той час зберігало лише вчинення даного діяння щодо дітей. Це, втім, абсолютно зрозуміло. Революційні перетворення в країні змусили переважну більшість багатих людей покинути територію країни з тим, щоб зберегти життя собі і своїй сім'ї, а забезпечених - «поділити» з іншими наявний в них добробут. Незгодні з такою постановкою питання були вбиті або поміщені в місця позбавлення волі. [27, с. 30-31].

Особливим внеском в розробку національних принципів кримінально-правового забезпечення природних прав людини стала прийнята 12 січня 1918 р. Декларація прав трудящого і експлуатованого народу, яка проголошує «знищення всякої експлуатації людини людиною», «повне усунення поділу суспільства на класи», протидію «варварській політиці буржуазної цивілізації», спрямованій на «поневолення сотень мільйонів трудящого населення в Азії, в колоніях взагалі і в малих країнах». Конституціоналізація універсального принципу свободи людини в 1918 р. визначила законодавчу регламентацію злочинних посягань в прийнятому постановою ВЦВК 24 травня 1922 р Кримінальному кодексі РРФСР [22, с. 166].

Необхідно відзначити, що перша редакція КК РРФСР мала певну специфіку регламентації свободи особистості, пов'язану з розміщенням даних складів в гл. V поряд зі злочинами проти життя, здоров'я та гідності особи. Більш того, основні склади злочинів проти свободи особи були розміщені в другому розділі гл. V КК РРФСР 1922 р «Тілесні ушкодження і насильства над особистістю».

Пріоритетне положення в КК РРФСР 1922 р серед злочинів проти свободи особи займало насильницьке незаконне позбавлення кого-небудь волі, вчинене шляхом затримання або поміщення його в будь-яке місце (ст. 159). Злочинним і караним був лише насильницький спосіб незаконного позбавлення волі, що характеризується застосуванням несприятливого фізичного або психічного впливу. Зазначене діяння передбачало здійснення активних протиправних дій, спрямованих на придушення волі потерпілого за допомогою негативного впливу. Незаконність позбавлення волі підтверджувалася відсутністю правової підстави для затримання потерпілого або поміщення його в будь-яке місце. Таким чином, позбавлення волі передбачало позбавлення людини поза її волею свободи пересування і вибору на свій розсуд місця перебування. Наявність згоди жертви на утримання в приміщенні, що замикається, виключало суспільну небезпечність і протиправність зазначеного діяння [97, с. 85].

Ст. 160 КК РРФСР 1922 року регламентувала кримінальну відповідальність за позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя чи здоров'я позбавленого волі, або таке, що супроводжувалося для нього муками. Принципове значення для точної юридичної оцінки протиправного діяння в цьому випадку мало встановлення способу вчинення злочину: він мав представляти реальну загрозу для життя чи здоров'я потерпілого. Наступним в переліку злочинів проти свободи особи було поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової особи з корисливих або інших особистих видів (ст. 161 КК РРФСР). Завершує перелік посягань на особисту свободу людини викрадення, приховування або підміна чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих видів (ст. 162 КК РРФСР).

Слід зауважити, що перші радянські кримінальні кодекси не містили спеціальних норм, що встановлюють відповідальність за викрадення людини.

У КК РРФСР 1922 р. не ввійшла в якості самостійної норми стаття проекту 1921 року, яка передбачала «насильницьке переміщення в місце

розпусти», що межує з викраденням та незаконним позбавленням волі, але це діяння частково охоплювалося диспозиціями інших статей Кримінального кодексу - «утримання місць розпусти», «допущення розпусти в готелях і мебльованих кімнатах», «примус до заняття проституцією» із застосуванням фізичного або психічного насильства і т.д. Проект КК РРФСР 1921 р. включав в себе і інші злочини, які не ввійшли в кінцевий зміст кодексу, наприклад, незаконне позбавлення волі, попередник сучасного трактування, частково схожий за складом з викраденням людини. Однак не всі положення цього проекту знайшли закріплення в законі [49, с. 42].

Новелізація кримінально-правових норм, що забезпечують безпеку і свободу особистості, намітилася з прийняттям 22 листопада 1926 р. постанови ВЦВК «Про введення в дію Кримінального кодексу РРФСР редакції 1926 р.». До позитивних тенденцій кримінально-правового регулювання свободи особистості слід віднести розміщення досліджуваних складів в самостійному розділі про злочини проти особистості. У КК РРФСР 1926 р. перелік злочинів проти свободи особи відкриває склад – насильницьке незаконне позбавлення кого-небудь волі (ст. 147). В якості самостійного складу злочину було визначено позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя чи здоров'я позбавленого волі, або що супроводжувалося для нього муками, перетворене в кваліфікований вид з деякими редакційними уточненнями. КК Української РСР редакції 1926 р. зберіг в якості самостійного складу кримінально-правову заборону на переміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової особи з корисливих або інших особистих цілей (ст. 148). Як і раніше перелік злочинів проти свободи особи завершував склад - викрадення, приховування або підміна чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих видів (ст. 149 КК РРФСР). Диспозиція зазначеної кримінально-правової норми не була піддана змінам, корективи торкнулися лише змісту санкції, що пропонувала зниження міри кримінальної відповідальності до трьох років позбавлення волі [22, с. 167].

Слід сказати, що в ці роки держава, вводячи цивільний шлюб, прагнула до викорінення віджилих норм і звичаїв, що суперечать принципам світської права. Передбачалося, що відразу після встановлення нових порядків підуть в минуле калім, багатоженство, шлюби малолітніх. Спочатку, в період першого року дії КК РРФСР 1922 р., санкції за злочини даної категорії були відсутні. Практика на місцях досить швидко показала, що ліквідація колишніх звичаїв, що йдуть врозріз з державною політикою, - вельми складна справа, населення не схильне було моментально відмовлятися від вікових традицій. У 1923 р. в Азербайджанській РСР в якості окремих норм починають виступати суспільно небезпечні діяння, що становлять пережитки родового побуту. Спрямованість цих норм очевидна. В подальшому в КК РРФСР матеріали цієї групи склали нову главу з найменуванням «Побутові злочини», яка спеціально редагувалася в залежності від регіону. Вона була введена постановою ВЦВК і РНК РРФСР від 16 жовтня 1924 року в КК РРФСР 1922 р. і містила норми, що передбачають відповідальність за цілий ряд злочинів, пов'язаних з шлюбними традиціями територій, де переважало населення, яке сповідує іслам. До числа таких територій законом були віднесені Киргизька (Казахська), Туркестанська, Башкирська і Бурят-Монгольська автономні республіки, а також Ойротська, Калмицька, Карачаєво-Черкеська, Адигейська і Кабардино-Балкарська автономні області, а до числа злочинів - калім, викрадення жінок з метою вступу в шлюб, багатоженство, примус жінки до шлюбу і т.д.[49, с. 42]

КК РРФСР 1926 р. спочатку в підготовленій редакції не включав в себе норми про відповідальність за реалізацію традиційних шлюбно-сімейних норм, однак в 1928 році до вже чинного кодексу Постановою ВЦВК РРФСР від 6 квітня 1928 р. були внесені зміни за допомогою додавання глави X, яка отримала найменування «Злочини, що становлять пережитки родового побуту» і складалася з дванадцяти статей, де здебільшого були описані вже відомі його попередникові склади злочинів. Ця додана глава мала територіальні обмеження дії; разом з тим, переліку територій, де вона б діяла

або, навпаки, не діяла, закон не містив. Вона застосовувалася за аналогією з попереднім кодексом [62, с. 192].

На відміну від КК РРФСР 1922 р., в КК РРФСР 1926 року було включено таку кваліфікуючу ознаку, як «позбавлення волі у спосіб, небезпечний для життя і здоров'я потерпілого або який супроводжувався заподіянням йому страждання», який раніше виступав в якості правової норми, спрямованої на захист свободи особистості .

КК Української РСР 1922 р. серед посягань на особисту свободу передбачав викрадення, приховання і підміну чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих мотивів. Покарання за цей злочин - позбавлення волі на строк до чотирьох років (ст. 162). Таким же чином вирішувалося дане питання в КК Української РСР 1927 р. і КК РРФСР 1926 р. з тією лише різницею, що встановлене покарання передбачало позбавлення волі на строк до п'яти (ст. 157 КК УРСР) і до трьох років (ст. 149 КК РРФСР). Це, очевидно, було пов'язано з тим, що на відміну від викрадення дітей випадки викрадення дорослих практично були нечастим явищем. Діти ж продовжували залишатися об'єктом посягань їх викрадали для привласнення і виховання, використання викраденої дитини для паразитичного існування за допомогою бродяжництва і жебрацтва, з помсти, з метою здійснення відносно їх дій сексуального характеру, для отримання більшої житлоплощі та ін. [79, с. 13].

Механізм кримінально-правового захисту свободи особистості був підданий модернізації Законом Української РСР від 27 жовтня 1960 р. «Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР». Третя глава Особливої частини КК РРФСР 1960 р. була присвячена злочинам проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості. В межах даної глави відображення знайшли лише два склади злочину – викрадення або підміна дитини і незаконне позбавлення волі, пов'язане з посяганням на особисту свободу людини. Скорочення переліку складів злочинів проти свободи особи обумовлювалося декриміналізацією діянь, інспірованою відсутністю

широкого поширення числа випадків переміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової людини з корисливих чи інших особистих цілей. Реструктуризації підлягала кримінально-правова норма, передбачена ст. 125 КК РРФСР, в частині заміни раніше використаної в законі термінології «з помсти або з інших особистих видів» на більш прийнятну в силу сформованих нових соціальних реалій - «з інших низинних спонукань». У ч. 1 ст. 125 КК РРФСР намітилося розширення протиправної мотивації винних, що створювало передумови для визнання злочинними і караними по суті всіх випадків викрадення або підміна дитини за умови встановлення відповідного мотиву [22, с. 168]. Суспільна небезпека даного злочину полягала в тому, що воно грубо порушувало батьківські права громадян, позбавляло дітей їх законних батьків, опікунів і піклувальників, а також могло спричинити ненормальний розвиток і виховання дитини, заподіяння їй іншої шкоди. Прикладом характерного викрадення людини того періоду може служити наступний факт. У 1964 р. була притягнута до відповідальності громадянка Мостюгіна, яка протягом 7 років вела паразитичний спосіб життя і викрала протягом 3-х років 15 дітей, разом з якими займалася жебрацтвом. Тим часом, кримінальні справи протягом перших двох років дії кодексу порушені були тільки за трьома фактами викрадення [79, с. 13].

У розділі 11 КК РРФСР 1960 року «Злочини, що становлять пережитки місцевих звичаїв» статтею 233 встановлювалася відповідальність за викрадення жінки з метою вступу з нею в шлюб. Щодо цієї норми, Пленум Верховного Суду України в Постанові № 47 від 19 березня 1969 вказував, що «судам слід мати на увазі, що відповідно до ст. 233 КК кримінальна відповідальність за викрадення жінки для вступу з нею в шлюб настає тоді, коли викрадення вчиняється всупереч волі і бажанню жінки». При цьому даний злочин вважався завершеним безпосередньо з моменту реалізації акта викрадення, тобто дій із захоплення, переміщення і утримання, незалежно від реалізації поставленої мети, тобто вступу з нею в шлюб. Отримана в

подальшому згода викраденої жінки на вступ в шлюб з особою, яка здійснила викрадення, або тим, для кого вона викрадалася, якщо це різні особи, не звільняло їх від притягнення до кримінальної відповідальності. Слід зазначити, що такий стан речей не змінювався до недавнього часу; викрадення носили поодинокі випадки, як у відношенні дітей, так і у відношенні до жінок [49, с. 43].

КК Української РСР 1960 р. встановлював відповідальність за викрадення чужої дитини. Ст. 124 КК Української РСР встановлювала: «Викрадення або підміна чужої дитини з корисливою метою, з помсти або з інших особистих мотивів, - карається позбавленням волі на строк до п'яти років». Таким же чином вирішувалося дане питання в кримінальних кодексах більшості інших союзних республік, однак КК РРФСР, Грузії і Молдавії визнавали злочинним також викрадення дитини, вчинене без корисливої мети і при відсутності інших низьких мотивів [47, с. 56].

Аналіз джерел того періоду часу свідчить про те, що по відношенню до дітей викрадення відбувалися найчастіше для заняття з їх участю жебрацтвом, а в подальшому, в міру їх зростання, для залучення їх до скоєння крадіжок і шахрайства та в іншу злочинну діяльність. Рідше на практиці зустрічалися випадки викрадення або підміни малолітніх дітей грудного віку самотніми жінками та представниками бездітної сім'ї для подальшого усиновлення, а підміна, крім того, - при настанні смерті дитини в пологовому будинку.

Необхідність введення нового складу злочину була обумовлена величезним зростанням викрадень людей в кінці 80-х - початку 90-х років, отримавши поширення як вид злочинної діяльності і навіть, в деякій мірі, промислу. Цей період супроводжувався процесами консолідації різних областей знань на міжнародному рівні. Не уникнуло цієї долі і кримінальне право. Акценти зрушили в область протистояння терористичній загрозі, пропорційно цим процесам росли заходи відповідальності за злочини

екстремістської спрямованості, особливо в частині перетину інтересів різних держав.

У КК України 2001 р. відповідальність за викрадення людини встановлена в одній статті з незаконним позбавленням волі, тобто в ній об'єднані два самостійних склади злочинів, що є досить невдалим [49, с. 12]. Це стаття 146, яка проголошує, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини - караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Також слід зауважити, що викрадення людини і незаконне позбавлення волі істотно відрізняються за ступенем суспільної небезпечності, тяжкості вчиненого, характером дій та іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками, доцільним і обґрунтованим видається виділити викрадення людини в самостійний склад злочину, передбачений окремою статтею Особливої частини КК.

Отже, дослідження історії становлення кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі та викрадення людини дозволяє виділити чотири основних етапи: 1) давній період, який характеризується законодавчим дуалізмом: з одного боку визнається законність рабства у всіх його формах щодо соціальних низів, і, з іншого боку, цілеспрямовано формується законодавство з охорони свободи представників вищих категорій населення; 2) період Російської імперії (1654-1914 рр.): в цей період встановлюється загальна кримінальна відповідальність за незаконне

позбавлення волі та викрадення людини (як склади злочинів отримали закріплення: викрадення немовляти, продаж в рабство, участь в торгівлі неграми, викрадення жінки або дівчини з наміром зґвалтування, викрадення жінки або дівчини проти її волі без наміру зґвалтування, а з надією скористатися її слабкістю і звабити її, пошкодивши її честь, незаконне затримання особи та незаконне ув'язнення особи під варту, викрадення заміжньої і незаміжньої жінки для вступу в шлюб проти її волі, незаконне позбавлення особистої свободи шляхом затримання або ув'язнення та ін.); 3) радянський період: були перероблені норми щодо особистої свободи особи, встановлено відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що становлять пережитки родового побуту; 4) період незалежної України: відповідальність за викрадення людини встановлена в одній статті з незаконним позбавленням волі, тобто в ній об'єднані два самостійних склади злочинів, що є досить невдалим, оскільки викрадення людини і незаконне позбавлення волі істотно відрізняються за ступенем суспільної небезпечності, тяжкості вчиненого, характером дій та іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками.

1.2. Міжнародно-правова протидія незаконному позбавленню волі або викраденню людини

Сьогодні такі явища як незаконне позбавлення волі або викрадення людини представляють такі ж реальні факти, як глобальний інформаційний обмін та використання світових трудових ресурсів. На перший погляд, здається дивним, що високий рівень універсальних стандартів людини, еволюція механізмів їх захисту та сучасна правосвідомість не можуть зупинити ці явища. Дослідники у сфері соціології та юриспруденції все частіше звертаються до понять, пов'язаних з примусовим становищем індивіда, який представляє загрозу національній безпеці держав і стабільності міжнародної спільноти в цілому.

Реалізація міжнародних зобов'язань у сфері протидії злочинності є однією з першочергових напрямків розвитку правової, соціальної та демократичної держави. Поміж посягань, протидія яким не обмежується лише межами національного законодавства, є незаконне позбавлення волі або викрадення людини, відповідальність за яке передбачається ст. 146 Кримінального кодексу України. Для розуміння того, яким чином в національному кримінальному законодавстві враховуються міжнародно-правові вимоги, необхідно звернутися до норм відповідних актів та порівняти положення міжнародно-правових актів з національним кримінальним законодавством України.

Якщо говорити про міжнародну правову базу у даній сфері, то вона включає наступні НПА: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція з прав людини (1950 р.), Декларація ООН про захист усіх осіб від насильницького зникнення (1992 р.) [12], Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (1979 р.) [10], Конвенція про права дитини (1989 р.), Конвенція про рабство (1926 р.), Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування (1997 р.).

Декларація про захист всіх осіб від насильницьких зникнень від 18 грудня 1992 р. (далі - Декларація). У Декларації, яка передувала прийняттю Конвенції та носить дорадчий характер, вказано, що будь-який акт насильницького зникнення є образою людської гідності, порушенням норм міжнародного права, які гарантують, зокрема, право особи на свободу та безпеку [99, с. 30; 115, с. 103].

Якщо порівнювати положення Декларації та Конвенції і КК України для того, щоб визначити чи ті діяння, які ці міжнародні акти пропонують державам-учасницям криміналізувати, визнані злочинними, вітчизняним законодавцем, то можна прийти до наступного. Викраденням людини

визнається протиправне умисне заволодіння нею та незаконне поміщення її з одного місця, де вона вільно перебувала згідно з власною волею, до іншого, і може виражатися у формі: а) відкритого заволодіння нею; б) таємного заволодіння; в) заволодіння людиною, вчиненого шляхом обману або зловживання довірою; г) заволодіння людиною в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над самою особою чи особами, близькими для останньої, або погрозою розголошення відомостей, що ганьблять їх [115, с. 13; 36, с. 43; 69, с. 75; 99, с. 4]. Слід зазначити, що незаконне позбавлення волі є вужчим поняттям і включає в себе меншу кількість вчинюваних дій, як викрадення людини, воно складається із захоплення, переміщення та утримування людини, а незаконне позбавлення волі – лише з утримування. [69, с. 74; 88, с. 40; 113, с. 130].

Окрім цього, важливим моментом є те, що Конвенція використовує термін «насильницьке зникнення», а не «викрадення» і вкладає в нього ширше коло діянь. Відповідно до ст. 2 Конвенції насильницьким зникненням є арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі у будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону [10].

Конвенція покладає на держави-учасники обов'язок прийняти на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень людей, торгівлі чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі (ст. 35).

Також, визначення даного терміна закріплюється у Статуті Міжнародного кримінального Суду (Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року) (Статут), відповідно до якого насильницьке зникнення людей визнається злочином проти людяності та згідно з п.п. «і» п. 3 ст. 7 означає арешт, затримання або викрадення людей

державою, або політичною організацією або з їх дозволу, за їх підтримки або з їх згоди, при подальшій відмові визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місцезнаходження цих людей з метою позбавлення їх захисту з боку закону протягом тривалого періоду часу. Варто зазначити, що у п. 1 ст. 7 Статуту встановлено, що злочин проти людяності означає будь-яке з наступних діянь, включаючи насильницьке зникнення, коли вони відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо [13]. З огляду на наведене насильницьке зникнення як злочин проти людяності повинно характеризуватися такою обов'язковою ознакою, як систематичність та/або широко- масштабність.

Відмінність вітчизняної норми про викрадення людини від міжнародно-правової полягає у характеристиці суб'єкта злочину. Якщо відповідно до ст. 146 КК України суб'єктом викрадення людини є фізична осудна особа, яка досягла 16 років, то у Конвенції, крім загального суб'єкта, є вказівка і на спеціального суб'єкта такого злочину - начальника, який: а) знав, що підлеглі, які перебувають під його реальною владою та контролем, скоювали або мали намір скоїти злочин насильницького зникнення, або свідомо проігнорував очевидну інформацію, що свідчить про це; б) ніс реальну відповідальність та здійснював реальний контроль за діяльністю, з якою був пов'язаний злочин насильницького зникнення; в) а також не вжив усіх необхідних і розумних заходів у рамках його повноважень з метою недопущення або припинення скоєння акту насильницького зникнення або передачі цього факту компетентними органами для розслідування та кримінального переслідування. Декларація про захист всіх осіб від насильницьких зникнень, крім загального, також вказує на спеціального суб'єкта насильницького зникнення: службові особи різних рівнів, організовані групи або приватні особи, які діють від імені представників державної влади, за їх прямою чи опосередкованою підтримкою, з їх дозволу чи згоди [37, с. 322].

Таким чином, порівнявши положення КК України та міжнародних актів, можемо дійти висновку, що ст. 146 КК України, а точніше поняття «викрадення людини» не зовсім відповідає поняттю «насильницьке зникнення», що передбачене в міжнародно-правових договорах про боротьбу з аналізованими злочинами. Але в такому випадку не можна стверджувати, що вітчизняне кримінальне законодавство не відповідає даним міжнародним актам, оскільки відповідальність за ті дії, які входять до поняття насильницького зникнення, втілена в ст. 146-1 КК України, якою доповнення кримінальний закон згідно із Законом № 2505-VIII від 12.07.2018.

Експерти Міжнародних організацій вважають, що викрадення людей "представляє дійсно глобальну проблему». Фінансові переваги від заробітку від даного виду злочину в протистоянні з одним із основоположних принципів, задекларованих Уставом ООН – дотримання прав і свобод людини для всіх, без різниці раси, статі, мови та релігії. Міжнародно-правові норми спрямовані на запобігання подібним соціальним проявам.

Уже в 1789 р. Ст. 2 Декларація прав людини та громадянина встановила в якості державного пріоритету забезпечення природних та невід'ємних прав людини, до яких відносяться свобода, власність, безпека та протидія незаконному викраденню. Ст. 4 Декларації прав людини 1948 р. вказує: «Ніхто не повинен перебувати в рабстві або в підневільному стані. Ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. говорить про те, що ніхто не повинен перебувати в підневільному стані (п.2). [92].

Згідно з ст. 3 Декларації кожна держава зобов'язана приймати ефективні законодавчі, адміністративні, судові та інші заходи для запобігання та викорінення актів насильницького впливу на будь-якій території, що знаходиться під його юрисдикцією.

На підставі положень Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, які захищають право на життя, право на свободу та безпеку особистості, державам

рекомендується визнати всі акти насильницького зникнення та викрадення як тяжкі злочини, що передбачають відповідні санкції.

Будь-який акт насильницького зникнення ставить потерпілих поза захист закону, а також завдає тяжких страждань їм та їхнім сім'ям. Він є порушенням норм міжнародного права, що гарантують право на свободу і безпеку особистості і право не піддаватися тортурам та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання. Він є також порушенням права на життя або є серйозною загрозою цього права (ст. 1). [57, с. 68-69].

У Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, прийнятому 15 листопада 2000 Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, під «торгівлею людьми» розуміються здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання осіб шляхом погрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або беспорядним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка контролює іншу особу. Держави повинні всіма засобами сприяти запобіганню насильницьких зникнень.

Окрім цього, в міжнародно-правовому полі існують спеціальні органи, до повноважень яких входить боротьба з незаконним викраденням та позбавленням волі людини. Особливе місце серед них займає Міжнародна організація кримінальної поліції, що має назву Інтерпол. Це найбільш представницька і ефективна міжнародна поліцейська служба. Україна була прийнята в організацію "Інтерпол" на 61 сесії її Генеральної Асамблеї в листопаді 1992 року. Кількість країн-членів Інтерполу досягла 169.

Інтерпол організує співробітництво у боротьбі перш за все зі всіма міжнародними злочинами, а також зі звичайними злочинами, які мають міжнародний характер, серед них і викрадення людей.[81]

Усталені у вітчизняній кримінально-правовій науці і практиці уявлення про можливі прояви вчинення злочину, передбаченого ст. 146 КК України

“Незаконне позбавлення волі або викрадення людини” доповнює рішення Суду у справі “Денісі та інші проти Кіпру”. Так, примусове вивезення заявників, котрі постійно проживали у південній частині Кіпру до північної частини острова та заборона повертатися на південь під загрозою вбивства, вчинене поліцією, було розцінене Судом як порушення ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції [55, с. 43-46]. Таким чином, примусове вивезення людей і примушування їх проживати у певному місці визнано Судом незаконним позбавленням волі.

Отже, викрадення та інше насильницьке зникнення людей посягають на одне з невід'ємних прав людини - право фізичної свободи, що складається в розпорядженні своїм місцем розташування в просторі за власним вибором. Небезпека зазначених злочинів проявляється і в тому, що вони найчастіше супроводжуються спричиненням шкоди здоров'ю потерпілих і навіть позбавленням їхнього життя. Рекомендації всіх міжнародно-правових договорів про заборону та встановлення кримінальної відповідальності переважно втілені в КК України. При конструюванні складу злочину, передбаченого ст. 146 КК України, вітчизняний законодавець максимально врахував положення міжнародно-правових договорів. У частині посягань на особисту свободу особи кримінальне законодавство України повністю відповідає вимогам тих міжнародно-правових договорів, які Україна ратифікувала і тим самим взяла на себе зобов'язання реалізувати їх вимоги.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТИВНИХ ТА ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

2.1. Об'єктивні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Злочин як суспільно-небезпечне діяння, спрямовується, як правило, на щось зовнішнє до особи, яка здійснює посягання, - якесь благо чи цінність, які існують об'єктивно та незалежно від волі й свідомості особи, спрямовується на те, що існує ще до початку злочинного діяння. Те, чому злочин заподіює шкоду і що підлягає охороні, як правило називають об'єктом злочину.

Термін "об'єкт" походить від латинського - предмет, тобто це те, на що спрямовується дія людини, на що спрямовується її пізнання. При цьому під об'єктом злочину розуміють щось абстрактне, певна цінність, яка може бути виявлена тільки при теоретичному аналізі, що існує тільки в уяві людини. Тобто об'єкт злочину насправді ніхто не бачив, а про його існування можна говорити як про результат роздумів і уявлень [127, с, 217].

До структури об'єкта злочину належать такі ознаки: 1) суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом і в інтересах яких завдається шкода чи створюється загроза її заподіяння (обов'язкова ознака) 2) предмет злочину (факультативна ознака); 3) потерпілий від злочину (факультативна ознака). Проте, співвідношення предмета і потерпілого в структурі об'єкта злочину є спірною позицією в одних працях потерпілий є ознакою об'єкта складу злочину (Ю.В. Александров, В.А. Клименко), в інших це заперечується (С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.)[29; с.62].

Об'єкт виступає як обов'язковий елемент будь-якого складу злочину, в тому числі і незаконного позбавлення волі та викрадення людини, так як він визначає характер злочину і його суспільну небезпеку. А, як відомо, кожне

злочинне діяння за своєю суттю передбачає посягання на суспільні відносини (об'єкт), а також завдання їм істотної шкоди або ставить їх під загрозу заподіяння такої шкоди. Отже, злочинне діяння неможливо без об'єкта, проти якого воно направлено. Правильне вирішення питання про об'єкт має важливе теоретичне, а також практичне значення. Саме він дозволяє визначити соціально-політичну суть злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також розмежування його від суміжних складів злочину. Визначення того, на який конкретно об'єкт направлено злочинне посягання забезпечує правильну кваліфікацію діяння, точне застосування кримінального закону. Це підтверджується образним висловом В.М. Кудрявцева, що «встановлення об'єкта злочинного посягання служить нібито попередньою програмою для вибору тієї групи суміжних складів, серед яких потрібно буде вже більш детально шукати необхідну норму» [75, с. 89]. Визначення об'єкта злочину сприяє з'ясуванню соціальної сутності злочину, зокрема характеру та ступеню його суспільної небезпеки. Залежно від об'єкта злочинних посягань побудована Особлива частина КК.

Виділяють загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкти злочину.

Загальний об'єкт утворює сукупність всіх суспільних відносин, поставлених під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність. У цю сукупність входять по своїй сукупності відносини (життя і здоров'я людей, мирне співіснування держав, економічна і політична основа держави, власність, система господарювання та ін.). На кожен конкретний момент людського життя цей об'єкт стабільний, проте, якщо змінюється закон (криміналізація, декриміналізація), цей об'єкт змінюється в своєму обсязі - стає вузьким або, навпаки, ширше [29 с. 31]. Аналогічна позиція простежується і в працях Б.В. Здравомислова та інших вчених [111, с. 116]. Таким чином, загальний об'єкт охоплює різноманітні суспільні відносини, які в значній мірі розрізняються між собою за своєю соціальною значущістю,

сферою дії і т. Загальний об'єкт злочину має важливе значення для визначення природи і сутності злочинів, ступеня їх суспільної небезпеки, відмежування від незлочинні дій і ін. [53]

Під родовим (груповим) об'єктом злочину розуміють об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних або однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм. Родовий об'єкт являє собою менш високий (усереднений) рівень узагальненості суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Причому, як це впливає з сформульованого поняття, групування суспільних відносин здійснюється не довільно, а на підставі об'єктивно існуючих критеріїв, які обумовлюють їх тотожність або однорідність. Такими критеріями є різні елементи суспільних відносин, що охороняються їх соціальне призначення в них (суб'єкти або предмети відносин, зміст і особливість соціального зв'язку). Основою ж такої класифікації суспільних відносин справедливо визнається та чи інша сфера державного або громадського життя. Тому родовими об'єктами слід визнавати відносини власності, систему господарювання, відносини, що забезпечують належний громадський порядок і моральність та ін. [53]

Родовий об'єкт розглядають як групу однорідних цінностей, на які зазіхає певна однорідна група злочинів. Він відображає характер суспільної небезпеки певного роду злочинів, в результаті чого часто використовується як критерій об'єднання окремих складів злочинів у групи і подальшого розміщення таких груп у Особливої частини КК [30, с. 31-32]. Отже, особливістю родового об'єкта є його здатність грати роль системоутворюючого фактора, а для кримінального законодавства України, як і для кожної галузі права взагалі, принцип системності є обов'язковим [87, с. 24].

Видовий об'єкт включає в себе групу суспільних відносин, за своїм обсягом менше, ніж група, що входить в родовий об'єкт злочинів, але більше, ніж ті суспільні відносини, на які посягають при вчиненні конкретного

злочину. Поняття видового об'єкта дуже часто визначається як складова в загальній назві відповідного назви розділу Особливої частини. Це також використовується для подальшої систематизації суспільних відносин вже всередині кожного розділу Особливої частини. Тобто, видовий об'єкт злочинів повинен охоплювати основні безпосередні об'єкти суспільно небезпечних діянь, що входять в цей вид (цієї групи) злочинів [39, с. 156]. Видовий об'єкт, за визначенням Е. А. Фролова, співвідноситься з родовим як частина і ціле або як вид і рід. Потреба в цьому виникає тоді, коли всередині великої групи споріднених суспільних відносин (родовий об'єкт), заслуговують єдиної комплексної кримінально-правової охорони, нормами одного і того ж розділу КК, є підстави виділяти вужчі за обсягом групи відносин, для яких характерна є наявність одного і того ж (загального) інтересу у всіх учасників цих відносин або вони відображають деякі тісно взаємопов'язані інтереси одного і того ж суб'єкта [132, с. 200-201]. Однак деякі вчені вважають, що видові об'єкти виділяються як щодо злочинів, в чинному законодавстві передбачені статтями одного і того ж розділу, так і по відношенню до тих, які «розкидані» по різних розділах [127, с. 166]. Видовий об'єкт може умовно розглядатися як відносно самостійний вид суспільних відносин, але в даному випадку виступає як структурний елемент більш широких за обсягом громадських відносин (родового об'єкта). Значення видового об'єкта полягає в наступному: 1) даний об'єкт уточнює, конкретизує відповідну сферу суспільних відносин, які утворюють зміст родового об'єкта і на які зазіхає певна група суспільно небезпечних діянь; 2) зберігаючи ознаки, властиві більш загальним за обсягом суспільних відносин (родовому об'єкту), видовий об'єкт має особливі (специфічні) ознаки, які суттєво впливають на особливості суспільно небезпечних діянь (а також на їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки), які посягають на зазначені відносини в тій чи іншій сфері; 3) маючи властиві йому істотні ознаки, видовий об'єкт, як відносно самостійний вид суспільних відносин, істотно впливає на ознаки і

якості кожного з безпосередніх об'єктів, на які зазіхають конкретні злочини, передбачені в певному розділі КК [39, с. 156].

Найбільше значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт злочину. Під ним слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким завдається шкоди злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину. З цього визначення насамперед випливає, що безпосереднім об'єктом, так само, як загальним й родовим, можуть бути визнані тільки суспільні відносини, а не будь-які блага і цінності.

Конституція України передбачає захист прав і свобод кожного громадянина і проголошує, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції) [1]. Порушення цієї статті проявляється в скоєнні тяжких та особливо тяжких злочинів корисливо-насильницького спрямування, передбачених кримінальним законодавством України. Забезпечення дотримання цих прав гарантується нормами кримінального кодексу України, що встановлюють відповідальність за посягання на свободу і недоторканність особи. Зокрема, кримінально-правовими засобами, передбаченими статтею 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» [14].

У Особливої частини КК України відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини встановлена в розділі III «Злочини проти волі, честі та гідності особи». Законодавець вперше в історії національного кримінального права виділив злочину проти волі, честі та гідності особи в Особливої частини КК України 2001 р. (ст 146-151). Крім того, інші норми Основного Закону також покликані гарантувати захист свободи, честі і гідності людини і громадянина (статті 19, 23, 28, 29, 32, 33 і т.д.) [108, с. 331].

У законодавстві України питання захисту волі, честі та гідності особи врегульовано й низкою інших галузей законодавства (наприклад, цивільним),

Основами законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р., Законами України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. [19], «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [18], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24 січня 1995 р. [17], «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. [20], деякими постановами Кабінету Міністрів України, постановами Пленуму Верховного Суду України тощо.

Незважаючи на таку кількість нормативно-правових актів, конструювання та моделювання складів злочинів у III розділі Особливої частини КК не забезпечує належної охорони честі, гідності та волі особи. При цьому під злочинами проти волі, честі та гідності особи слід розуміти суспільно-небезпечні умисні дії, які посягають на невід'ємні права та свободи людини і громадянина, гарантовані будь-якій особі Конституцією України і зафіксовані у розділі III Особливої частини КК, вчинені суб'єктом цих злочинів. Отже, ці злочини посягають, у першу чергу, на права та свободи особи, під якими у цьому дослідженні розуміються закріплені в законодавстві і гарантовані державою юридичні можливості, що дозволяють кожному вільно і на власний розсуд поводитись, а також створювати і користуватись наданими йому нормами права соціальними благами [45, с. 210].

Усі злочини, передбачені III розділом Особливої частини КК, своїми родовими та безпосередніми об'єктами мають волю, честь та гідність особи.

Під волею слід розглядати не тільки фізичну якість особи, а й право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, і бути вільним у виборі своєї манери поведінки та мати право здійснювати на власний розсуд розвиток своєї особистості (за умови непорушення прав і свобод інших людей), а також гарантована можливість реалізації передбачених конституційних прав і свобод (свобода й особиста недоторканність, право на невтручання в особисте життя, свобода

пересування та право на вільний вибір місця проживання тощо) [67, с. 209-211].

Честь - це сукупність рис, які характеризують моральні якості - позитивні, що ними керується людина у своїй поведінці. Право на честь - це особисте немайнове право особи на об'єктивну, повну і своєчасну оцінку її як особи та її діянь щодо дотримання морально-етичних та правових норм з боку суспільства.

Під гідністю слід розуміти усвідомлення людиною як носієм сукупності певних моральних, професійних, світоглядних та інших якостей своєї суспільної цінності, що дає їй підстави для самоповаги. Право на гідність - це особисте немайнове право особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності та усвідомлення значущості себе як особи.

Право на недоторканість гідності і честі полягає у забороні здійснювати будь-які дії, якими можуть бути порушені ці права [64, с. 250].

У деяких злочинах проти волі, честі та гідності особи додатковими факультативними безпосередніми об'єктами можуть бути громадська безпека, життя та здоров'я особи, власність, установлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень, право на сім'ю тощо.

В Кримінальних кодексах окремих країн-членів ЄС аналогічна норма (норми) про незаконне позбавлення волі або викрадення людини закріплено у таких розділах (главах): КК Республіки Польща (ст. 189) розміщена у главі XXIII «Злочини проти свободи» [121]; КК ФРН (статті: 234, 234а, 235, 239, 239а) у розділі 18 «Карані діяння проти особистої свободи» [123]; КК Республіки Франція (статті 224-1, 224-2, 224-3, 224-4, 224-5) у Главі IV «Посягання на свободу людини», розділ I «Про викрадення та незаконне позбавлення свободи» [124]; КК Королівства Нідерланди (статті 282, 283) у Розділі XVII «Злочини проти свободи особи» [117]; КК Королівства Норвегія (статті 223, 226) у главі 21 «Злочини проти особистої свободи» [110]; КК Республіки Болгарія (статті 142, 142а, 143а) у розділі IV

«Викрадення та незаконне позбавлення свободи» [120]; КК Королівство Швеція (статті 1, 2) глави 4 «Про злочини проти свободи і громадського спокою» [126]; КК Швейцарської Конфедерації (статті 183, 184) у Розділі 4 «Злочини та проступки проти свободи» [125]; КК Республіки Сан-Марино (статті: 169, 170, 176) у главі II «Злочини проти свободи особи» [122]; КК Королівство Іспанія (статті: 163, 165, 166, 167, 168) у главі I «Незаконне переслідування та викрадення» розділу VI «Злочини проти свободи особи» [119]; КК Королівства Данія (статті 260, 261, 262) у главі 26 «Злочини проти особистої свободи» [118]. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що у всіх проаналізованих кримінальних кодексах родовим об'єктом незаконного позбавлення волі або викрадення людини виступає саме право на свободу людини, а не волю, як це передбачено у Розділі III Особливої частини КК України.

Варто зазначити, що на доцільності зміни назви розділу III Особливої частини КК України та визначення цієї назви як «Злочини проти свободи особи» наголошує О. О. Володіна [48, с. 6]. Варто підтримати вказану наукову позицію, додатковою аргументацією якої є визначення родового об'єкта злочинів, аналогічних до ст. 146 КК України, у кримінальних кодексах зарубіжних країн саме у такий спосіб. В контексті наведеного також варто вказати, що зміна назви Розділу III Особливої частини КК України буде означати також необхідність внесення змін до назви та диспозиції ст. 146 КК України із заміною понять «незаконне позбавлення волі» на «незаконне позбавлення свободи». При цьому необхідно враховувати, що статті розділу III Особливої частини КК України забезпечують кримінально-правову охорону конституційного права на свободу та особисту недоторканість [93, с. 216]. За визначенням А. С. Політової, злочином проти свободи особи визнається суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом та спрямоване на позбавлення або обмеження свободи особи й порушення її особистої недоторканності [98, с. 6]. Таким чином,

відповідні зміни сприятимуть єдності термінології ст. 29 Конституції України з назвою розділу III Особливої частини КК України та ст. 146 КК України.

Вважаємо, що слід погодитися із вказаними пропозиціями, тож основним об'єктом злочину, передбаченого ст. 146 КК України будемо вважати свободу особи. Розглянемо це поняття детальніше.

Свободу людини можна розглядати у двох аспектах. Перший аспект – це внутрішня свобода; другий аспект – зовнішня свобода. Внутрішня свобода надана людині з народження, є вродженою її властивістю. Внутрішній аспект свободи може, наприклад, проявлятися у свободі людини думати, вірити, дотримуватися певних переконань, поглядів тощо. Юридичне право не може втручатися у внутрішній аспект свободи та її регламентувати. Тому, проголошення у законодавстві окремих держав таких свобод, як думки, віри, переконань не є юридично правильним. Йдеться про свободи вираження тих чи інших проявів свідомості людини [137, с. 253].

Свобода – це можливість прояву з боку суб'єкта своєї волі на ґрунті усвідомлення законів розвитку природи і суспільства; свобода – це здатність людини діяти у відповідності до власних цілей та інтересів, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності (дійсності)». Свобода може проявлятися і в бездіяльності. Також, свобода – це пізнання не лише об'єктивної дійсності, але і суб'єктивної. Отже, свобода – це природний стан людини, за якого вона чинить певні діяння (дію чи бездіяльність) відповідно до своєї волі, бажання та внутрішнього переконання.

Від народження людина є вільною. Вона незалежна у своїх думках, поглядах, переконаннях, а також вона вільна у виборі своєї поведінки. Особа у повсякденному житті керується власною волею відповідно до власних інтересів, потреб, бажань та поставленої мети. Так, свобода постає природною властивістю людини, що закладена у саму її сутність та виступає невіддільним благом кожного. З огляду на це, можемо стверджувати, що свобода виступає беззаперечною цінністю для усього суспільства [137, с. 254].

Свобода людини як можливість власного вибору, можливість діяти за власною волею та відповідно до власних інтересів і потреб, незалежно від впливу зовнішніх чинників є природною ознакою, закладена у людську сутність еволюційно. Можна дати наступне визначення особистій свободі як правовій категорії. Це реальна можливість людини вчиняти усі дії, які вона вважає за потрібне для забезпечення свого існування та розвитку своєї особистості, якщо вони не суперечать нормам права та не порушують права і законні інтереси інших людей. Таким чином, у суспільстві свобода має певний зміст і обсяг, які формально визначаються нормами права. З цього постає питання належного законодавчого формулювання та забезпечення змісту і обсягу особистої свободи через закріплення певних особистих прав та обов'язків [135, с. 40].

Розрізняють декілька видів свободи., зокрема, вирізняють фізичну, інтелектуальну, моральну, політичну та внутрішню свободу.

Тому у чинному законодавстві особиста свобода безпосередньо пов'язана з правом особистої недоторканності.

Формування права особистої недоторканності має пряме відношення до виникнення ідеї особистої безпеки, яка вперше була висунута Д. Локком і отримала завершену юридичну форму у вченні В. Блекстона. "Розрізняючи право особистої безпеки і право особистої свободи, він писав: "Права особистої безпеки це законне і безперервне володіння особи своїм життям, членами свого тіла, своїм здоров'ям і репутацією" [96, с. 6]. Під правом особистої свободи В. Блекстон розумів можливість "пересування, зміни ситуації або руху будь-якої особи в будь-яке місце за своїм розсудом без утримання у в'язниці або обмежень, які припустимі лише після належної законної процедури" [52, с. 108].

Сучасне юридичне формулювання права на свободу і особисту недоторканність закріплене у статті 29 Конституції України 1996 року, аналіз змісту якої допускає існування вузького та широкого тлумачення поняття особистої недоторканності.

Оскільки ст.29 Конституції України здебільшого присвячена опису процедури арешту та короткочасного затримання, прихильники вузького тлумачення пов'язують поняття особистої недоторканності лише з недоторканністю від незаконного і свавільного арешту та затримання. Але у кримінальному судочинстві недоторканність людини може бути обмежена не тільки її затриманням або арештом, а також при проведенні слідчих дій, застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу. Тому, з точки зору забезпечення основних прав і свобод людини праві ті автори, які є прибічниками широкого тлумачення особистої недоторканності [51, с. 34; 66, с. 10; 84,с. 46; 129,с. 72].

При визначенні поняття особистої недоторканності слід звернути увагу на те, що автори зазвичай використовують два терміни: "особиста недоторканність" та "недоторканність особистості" у одному і тому ж контексті. Але ці поняття відрізняються за обсягом. Недоторканність особи складається з двох правових інститутів: інституту тілесної (фізичної) недоторканності, який гарантує недопущення посягань на життя, фізичне здоров'я людини, недопущення протизаконного фізичного впливу на особу; інституту психічної недоторканності, який гарантує недопущення посягань на психічне здоров'я людини, її честь і гідність, недопущення використання протизаконного впливу на психіку особи. Щодо поняття «особистої недоторканності», то уявляється, що воно має більший обсяг, ніж поняття «недоторканність особи». Особиста недоторканність - це широке поняття, яке включає різноманітні матеріальні і духовні прояви життєдіяльності людини, особисте та сімейне життя, стосунки з іншими людьми, речі, що відображають особисті риси людини та містять інформацію про неї. Тому "особиста недоторканність" складається не лише з фізичної і психічної недоторканності, а також з недоторканності особистого та сімейного життя, недоторканності житла, недоторканності кореспонденції, телефонних розмов і телеграфних повідомлень [135, с. 41].

Право особистої недоторканності - це комплексний правовий інститут, який об'єднує норми різних галузей права щодо забезпечення фізичної, психічної недоторканності людини, недоторканності її особистого і сімейного життя, її честі і гідності, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної й іншої кореспонденції, недоторканності житла. У поєднанні з правом на свободу воно означає, по-перше, гарантовану державою свободу людини, яка полягає у наданні їй реальної можливості виконувати всі дії, які особа вважає за потрібне для забезпечення особистого існування та розвитку, якщо вони не суперечать нормам права та не порушують права і законні інтереси інших людей; по-друге, гарантовану державою особисту безпеку, яка виражається у захисті від посягань на її життя, психічне і фізичне здоров'я, честь і гідність, у недопущенні неправомірного втручання в її особисте і сімейне життя, забезпеченні недоторканності житла і таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [135, с. 42].

Отже, безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу людини та її особисту недоторканність. При цьому, як відмічає А.С. Політова, ступінь обмеження особистої свободи цим злочином є обмеженим [98, с. 12].

Потерпілим від злочину може бути будь-яка фізична особа. Виняток становлять певні потерпілі, позбавлення волі або викрадення яких потребує кваліфікації за іншими статтями закону про кримінальну відповідальність (наприклад, ст. 444 КК) [71, с. 106].

Дані про стосунки позбавленої волі або викраденої особи з оточуючими її особами можуть вказати на наявність нормальних, неприязних чи ворожих стосунків. Стосунки потерпілого зі злочинцем можуть: виникати у момент вчинення злочину або розвиватися в рамках випадкового знайомства; формуватися в рамках особистого, тривалого знайомства (друзі дитинства, колеги, сусіди); мати дружній, родинний характер тощо. Перш за все, певний інтерес у практичному аспекті становить аналіз інформації про

особу потерпілого з урахуванням її вікових показників та показників статі. Вік значною мірою визначає фізичний стан і можливості особи, коло її потреб та інтересів, життєвих установок, орієнтацій, прагнень і бажань, реакцію на різноманітні конфліктні ситуації, мотивацію поведінки тощо. Переважно вибір потерпілого залежить від матеріального становища або його соціального статусу. Трапляються випадки так званого самовикрадення, для того щоб згодом вимагати від своїх батьків гроші за «звільнення» [41, с. 455].

При аналізі злочину виділяють його об'єктивну сторону. У сучасній літературі одним з найбільш ґрунтовних є визначення, запропоноване Л.Д. Гаухманом. Науковець надає наступне визначення: «об'єктивна сторона складу злочину - це сукупність зовнішніх, об'єктивних, соціально значимих, таких, що виражають суспільну небезпечність та її ступінь, суттєвих, типових для даного виду злочинів ознак, передбачених кримінальним законом і - при бланкетності диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу - в інших законах та (або) інших нормативно-правових актах, які характеризують злочин як закінчений та вчинений виконавцем (виконавцями)» [50, с. 90]. Однак деякі вчені даючи оцінку вищенаведеному визначенню зауважують, що досить абстрактними виглядають визначення об'єктивної сторони як характеристики кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння [77, с. 151], сукупності юридично значущих ознак, що характеризують зовнішню сторону злочинного діяння [114, с. 145]. В інших, формулюваннях змістовна характеристика об'єктивної сторони поєднується з її предметним наповненням, що робить їх більш конкретними. Однак, при цьому не всі запропоновані дефініції мають достатню універсальність.

Схожість у поглядах щодо визначення поняття об'єктивної сторони, прослідковується у Ф.Г. Бурчака та М.І. Бажанова. Втім, на думку В.К. Матвійчука, ця пропозиція є кроком назад, оскільки в ній немає вказівки на умови, в яких відбувається посягання. Визначення, сформульоване Г.В. Тімейком, який зазначає, що «об'єктивна сторона злочину є зовнішнім актом

злочинного діяння, що протікає в певних умовах місця, часу й обстановки» [109, с. 6], придатне лише для формальних складів злочинів. Недосконалою є позиція П.І. Гришаєва, який наголошує, що «об'єктивна сторона складається із суспільно небезпечного діяння, що завдає або здатне завдати істотну шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, а також з умов та обставин завдання такої шкоди» [106, с. 5]. П.Л. Фріс зазначає, що об'єктивна сторона складу злочину - це «сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину і характеризують суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, стан, знаряддя та засоби вчинення злочину» [131, с. 80-81]. У цьому визначенні науковець вводить нову ознаку - «стан вчинення злочину». Зазначена ознака співпадає з такими ознаками, як обстановка та час вчинення злочину. М.І. Панов, надає наступне визначення: об'єктивною стороною злочину є «зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину» [69, с. 117]. Надане визначення є досить змістовним та точним.

Отже, варіантів визначень поняття об'єктивної сторони у фаховій літературі достатньо. Однак, сама по собі їх істотна кількість та різноманіття не свідчить про те, що питання є остаточно вирішеним. Недоліком переважної більшості визначень об'єктивної сторони складу злочину є те, що дослідники цього питання розглядають зазначену категорію дещо ізольовано, забуваючи про те, що об'єктивна сторона є частиною, яка належить до складу злочину нарівні з іншими його елементами, тобто є складовою системи, яка характеризується органічною єдністю компонентів.

Кожен з елементів й ознак складу злочину, що утворюють його зміст, в реальній дійсності не існує сам по собі, а, згідно з основним постулатом

теорії соціальних систем, перебуває в тісному взаємозв'язку, взаємодії й взаємообумовленості з іншими системними елементами та ознаками соціально-правової системи, якою є для кримінального права склад злочину. Випадіння з системи будь-якого системоутворюючого елемента знищує або повністю видозмінює її [82, с. 448].

Таким чином, об'єктивною стороною складу злочину як зовнішні характеристики суспільно небезпечної поведінки особи можуть бути визнані лише за наявності інших його істотних компонентів. У цьому зв'язку вірною є думка М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, що об'єктивну сторону характеризують не всі фактично присутні зовнішні елементи злочинної поведінки, а лише такі, що відображають посягання на певний об'єкт, що охороняється кримінальним законом. Науковці зазначають: «зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний законом об'єкт, яким цьому об'єкту заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння» [91, с. 14]. Їх підтримують Ю.В. Александров та В.А. Клименко, які вказують, що «сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній вияв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні чинники, з якими пов'язане це діяння» [25, с. 80].

У ґрунтовній характеристиці об'єктивної сторони складу злочину, здійсненій визнанням фахівцем кримінального права радянської доби В.М.Кудрявцевим, її визначено як процес суспільно небезпечного й протиправного посягання на інтереси, що охороняються кримінальним законом, що розглядається з його об'єктивного боку, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта та закінчуються настанням злочинного результату [76, с. 9]. Як бачимо, в цьому випадку до поняття об'єктивної сторони введено вказівки не лише на об'єкт посягання, а й на суб'єкта злочину. Таким чином просліджуються системні зв'язки між різними елементами складу злочину.

У загальному визначенні об'єктивної сторони злочину доцільно відобразити обумовленість визнання нею лише таких зовнішніх характеристик злочину, які обмежені певними чинниками суб'єктивного характеру. Іноді можливість використання у формулюваннях об'єктивної сторони суб'єктивних характеристик злочинного діяння категорично заперечується.

В.Б. Малінін та О.Ф. Парфьонов, вважають правильним підхід у науці кримінального права, який визначає, що розділення на об'єктивне та суб'єктивне у людській поведінці має умовний характер. Науковці зазначають: «оскільки наука визнає можливим в інтересах практики розділити об'єктивне й суб'єктивне у злочинній поведінці, відносячи діяння до об'єктивної сторони та вивчаючи окремо ставлення до нього злочинця (суб'єктивну сторону), то, безумовно, і всі інші ознаки (наслідки, причинний зв'язок, місце, час, спосіб, засоби, знаряддя і обстановку вчинення злочину) слід відносити до ознак об'єктивної сторони, а психічні процеси, пов'язані із вчиненням злочину (його психологічну складову), розглядати в рамках суб'єктивної сторони як психічне ставлення до вчиненого злочину». На думку вчених, об'єктивну сторону злочину становить зовнішній акт злочинного діяння (дія чи бездіяльність), вчинене певним способом у конкретних умовах місця, часу й обстановки, іноді з використанням знарядь чи інших засобів, що потягло у матеріальних складах шкідливі наслідки [83, с. 6].

Отже, об'єктивну сторону складу злочину можна визначити як систему передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній бік посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки [134,с. 253].

Характерними ознаками об'єктивної сторони, які властиві майже всім складам злочину, вважаються: 1) суспільно небезпечне діяння особи; 2) таке діяння, вчинене певним способом, у певний час, у певному місці із застосуванням певних предметів, знарядь або засобів; 3) таке діяння заподіює

або створює загрозу заподіяти суспільно небезпечні наслідки; 4) між суспільно небезпечним діянням і наслідками має бути причинний зв'язок. Але не всі зазначені ознаки об'єктивної сторони входять до кожного складу злочину, а тому й не всі мають значення для кваліфікації. У теорії кримінального права зазначені вище ознаки поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину вважаються: суспільно небезпечне діяння, його наслідки (загроза їх настання). Ці ознаки визначені в законі або випливають з його змісту і мають бути встановлені при кваліфікації злочину. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину (час, місце, спосіб вчинення злочину, використані знаряддя та засоби вчинення злочину) мають подвійне значення. Для одних складів злочину вони є обов'язковими, якщо зазначені у диспозиції конкретної статті або її частині, для інших - необов'язковими, оскільки вони не вказані у диспозиції статті і не впливають на кваліфікацію злочину. Якщо місце, час, спосіб або обстановка вчинення злочину не вписані у статті кримінального закону, то вони не є обов'язковими ознаками такого складу злочину і не мають значення для кваліфікації.

Об'єктивна сторона злочину, закріпленого ст. 146 КК України, передбачає такі діяння: 1) незаконне позбавлення волі; 2) викрадення людини. Вчинення одного із зазначених діянь є достатнім для встановлення об'єктивної сторони злочину. Склад цього злочину - формальний.

Незаконне позбавлення волі полягає в протиправному перешкоджанні людині обирати за своєю волею місце знаходження. Воно може виявитися у затриманні потерпілого в тому місці, де він знаходиться не бажає, або поміщення його в таке місце, яке він не має змоги вільно залишити. Це діяння може бути здійснене шляхом застосування фізичного насильства (наприклад, потерпілого зв'язують і зачиняють у підвалі, поміщують у задалегідь підготовлене місце тощо), а також шляхом психічного насильства (наприклад, під загрозою застосування зброї потерпілого примушують залишатися у приміщенні). Воно може бути вчинене і шляхом обману

(наприклад, людину заманюють у будь-яке місце і зачиняють з метою позбавлення волі). Наприклад, громадяни Ч. та В. 8 квітня 2007 року під час сварки в лісі зі своїм знайомим Т. нанесли останньому удари рукою та ногами по тулубу, змусивши потерпілого залізти в багажник автомобіля. Після цього кришку багажника зачинили, і утримуючи Т. в багажнику не менше 10 хв., доїхали до території дачного кооперативу, де випустили потерпілого з багажника автомобіля. Конотопським міськрайонним судом Сумської області громадяни Ч. та В. засуджені за ч. 2 ст. 146 КК як незаконне позбавлення волі людини, вчинене за попередньою змовою групою осіб [141].

За статтею 146 КК карається лише незаконне позбавлення волі, тому відповідальність виключається, якщо особу було позбавлено волі внаслідок необхідної оборони (ст. 36 КК), правомірного затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК), або крайньої необхідності (ст. 39 КК). Виключається відповідальність у випадках, коли батьки застосовують примусово-виховні заходи щодо своїх неповнолітніх дітей. Питання законного позбавлення волі регулюються Конституцією та іншими законами України.

Найнебезпечнішою формою незаконного позбавлення волі є викрадення людини, тобто протиправне таємне або відкрите захоплення потерпілого, переміщення його з того місця, де він знаходився, та подальше утримання потерпілого викрадачем або іншою особою. Викрадення майже завжди супроводжується фізичним або психічним (погрози) насильством.

Незаконне позбавлення волі та викрадення людини припускають дії, що вчиняються проти волі потерпілої особи. Тому згода останньої на вчинення щодо неї таких дій виключає відповідальність за ст. 146 КК, за винятком випадків згоди на такі дії малолітнього (ч. 2 цієї статті). Не може також йти мови про згоду потерпілого, якщо останній визнаний судом недієздатним внаслідок психічної хвороби або недоумства [71, с. 107].

Слід зазначити, що в науковій літературі розмежовуються склади викрадення людини та незаконного позбавлення її волі, які український

законодавець об'єднав в одну статтю КК України. Об'єктивна сторона викрадення людини є основним критерієм відмежування від незаконного позбавлення волі. Об'єктивна сторона злочину незаконного позбавлення волі згідно найбільш поширеного в теорії кримінального права визначення «виражається в незаконному позбавленні людини свободи пересування в просторі і часі, у протиправному перешкоджанні вибирати по своїй волі місце перебування. Воно може виражатися у позбавленні потерпілого свободи пересування шляхом насильницького або обманного проштовхування в закриті приміщення, інший будинок, підвал, гараж і т.д. і утриманні в цьому місці проти його волі, що позбавляє потерпілого можливості вести себе на свій розсуд» [78, с. 220]. Способом здійснення даного злочину є фізичне або психічне насильство або те й інше одночасно, а також обман. На відміну від викрадення людини, даний злочин здійснюється без переміщення людини всупереч його волі з одного місця в інше. Закінченим злочин визнається з моменту фактичного позбавлення волі [95]. Згода самої людини на ізоляцію в певному місці виключає склад злочину. Однак подальше протиправне утримання особи, яка перебуває в певному місці з власної волі (наприклад, сезонного робітника після закінчення терміну контракту), є незаконним позбавленням волі. Вважаємо обґрунтованою точку зору О.І. Рарога про те, що доставлення людини обманним шляхом у віддалену місцевість або місце, звідки вона не в змозі швидко вибратися (острів, печера і т.п.), не може розглядатися як незаконне позбавлення волі, так як людина з власної волі, хоча і не здогадуючись про наслідки, була туди переміщена [112, с. 61]. Утримання дитини, яка заблукала, всупереч її волі слід кваліфікувати як незаконне позбавлення волі.

Зіставлення ознак, що характеризують об'єктивну сторону складів злочинів викрадення людини та незаконного позбавлення волі, призводить до висновку, що ці злочини відрізняються за змістом діяння: незаконне позбавлення волі виражається тільки в незаконному обмеженні свободи людини, а викрадення людини – в захопленні людини, вилученні її зі

звичайного, звичного, природного мікросоціального середовища і переміщенні її з одного місця в інше з метою подальшого утримання [95].

Фактичне вчинення цього злочину зводиться до безпосереднього захоплення, переміщення і насильницького утримання людини у визначеному місці, фізичного або психологічного насильства над потерпілим або психологічного впливу на його близьких; отримання предмету викупу або майнових прав та реалізації інших злочинних інтересів.

Способи вчинення злочину використовуються залежно від його мети, рівня підготовленості і кількості злочинців. Це можуть бути як дії, які носять насильницький характер, так і зловживання довірою або її обман потерпілого.

Підготовка до вчинення злочину включає: вибір об'єкта посягання (людини) та збирання відомостей про нього; розробку плану викрадення або позбавлення волі; підбір та організацію співучасників злочину, розподіл між ними функцій та ролей, підготовку знарядь та засобів вчинення злочину [41, с. 452].

При виборі об'єкта посягання (людини) злочинцями враховуються: статеві, вікові та психологічні характеристики обраної жертви (фізичні особливості, довірливість до людей або обережність; комунікабельність або замкнутість тощо); спосіб її життя (наприклад, маршрути пересування і місця проведення дозвілля; звичайний час залишення помешкання і повернення додому; матеріальне становище особи, інші обставини, які можуть полегшити або ускладнити викрадення); можливості настання у кожному конкретному випадку непередбачених наслідків (випадкова поява сторонніх осіб і їх втручання в дії злочинців; випадкові несправності транспортного засобу, що використовується для викрадення; інші обставини, які можуть ускладнити або перешкодити реалізації злочинного наміру).

Злочинці, як правило, враховують не лише фізичний стан майбутньої жертви, можливість швидкого подолання опору потерпілих, але і відсутність

осіб, які можуть організувати їх розшук. Тому, серед цієї категорії потерпілих найчастіше опиняються особи без постійного місця проживання.

Збирання відомостей відносно об'єкту викрадення здійснюється злочинцями найчастіше через товаришів по службі потерпілого, його родичів, сусідів, знайомих. Способи отримання відомостей бувають різні: від прямих погроз фізичним насильством, до оплати послуг за отриману інформацію. При цьому відомості збираються в тих випадках, коли злочинець (злочинці) незнайомий або мало знайомий з самим потерпілим. На сьогодні з цією метою активно використовуються соціальні мережі в Інтернет просторі для збору даних щодо потенційних жертв незаконного позбавлення волі або викрадення.

Вчинення злочину — це безпосереднє захоплення, переміщення і насильницьке утримання людини у визначеному місці, фізичне або психічне насильство над потерпілим або психологічний вплив на його близьких; отримання предмету викупу або майнових прав та реалізація інших злочинних інтересів.

Для отримання викупу викрадачі прагнуть встановити зв'язок з родичами або товаришами по службі потерпілого. Причому, в більшості випадків зв'язок встановлювався безпосередньо самими членами групи, в інших випадках використовувалися посередники. З метою отримання викупу за звільнення викраденого злочинці в більшості випадків застосовували до нього психічне і фізичне насильство. За даними судової практики у 72 % випадків вимоги викрадачів про виплату викупу або боргу пред'являлися родичам потерпілого, його друзям або товаришам по службі по телефону, рідше (у 14 % випадків) — за допомогою письмового звернення, в інших випадках — шляхом особистого контакту з близькими потерпілого, за допомогою аудіо-запису звернення викраденого [41, с. 453].

Приховання злочину — вживання заходів до приховання слідів злочину та участі в ньому конкретних осіб. Заходи по приховуванню злочину можуть передувати його вчиненню, застосовуватися під час або після його

вчинення. До факторів, що обумовлюють приховування злочинів, відносяться усі чинники, що детермінують приховання злочинів взагалі, а саме: умисел на приховання, особистісні якості злочинця, об'єкт посягання, місце, час скоєння злочину та ін. До числа типових способів приховування злочинів даного виду можна віднести: розробку детальних планів приховання злочину; використання тайників; маскування зовнішності, голосу, почерку; незаконне заволодіння автотранспортних засобів; залякування потерпілих та їх родичів з метою попередження звернення в правоохоронні органи; аналіз діяльності правоохоронних органів по розкриттю аналогічних злочинів [41, с. 454].

Діяння як у формі незаконного позбавлення волі, так і у формі викрадення людини вважаються закінченими з моменту фактичного обмеження свободи переміщення потерпілого. При цьому необхідно враховувати, що і незаконне позбавлення волі, і викрадення людини належать до триваючих злочинів, тому зазначені діяння вважаються вчинюваними аж до часу фактичного звільнення потерпілого. Виходячи з цього дії особи, яка приєднується до утримування потерпілого, що перебуває у стані позбавлення волі, можуть бути кваліфіковані як співвиконання або інша співучасть у вчиненні цього злочину [71, с. 107].

Так, 26 червня 2009 року К., перебуваючи на території подвір'я свого сусіда Б. за адресою: м. Березань Київської області, на ґрунті неприязних стосунків в процесі конфлікту, застосувавши фізичну силу, заштовхав Б. в погріб та зачинив на замок, чим незаконно позбавив волі потерпілого, спричинивши останньому моральні страждання та легкі тілесні ушкодження. Дії К. Березанським міським судом Київської області кваліфіковані за ч. 1 ст. 146 КК як незаконне позбавлення волі людини. [140]

Отже, відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 146 КК України відповідальність настає за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Таким чином, відповідальність за самостійні види позбавлення свободи не диференційована. У законодавстві зарубіжних країн

відповідальність за незаконне позбавлення свободи (у жодній із аналізованих країн ЄС не встановлена відповідальність за позбавлення волі) регламентована таким чином:

1) відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини настає за однією статтею кримінального кодексу, зокрема: за ч. 1 ст. 189 КК Республіки Польща настає відповідальність позбавлення свободи людини, при цьому не виокремлюється поняття «викрадення» людини [121]. У ч. 1 ст. 282 КК Королівства Нідерланди настає відповідальність особи, яка умисно, незаконно позбавляє або продовжує позбавляти іншу особу її свободи. Суб'єктом цього злочину також визнається особа, яка умисно надає місце (сховище) для такого незаконного позбавлення свободи [117]. За ч. 1 ст. 283 КК Королівства Норвегія підлягає кримінальній відповідальності особа, яка незаконно позбавляє свободи іншу особу або причетна до цього [110]. За ч. 1 ст. 261 КК Королівства Данія підлягає відповідальності будь-яка особа, яка позбавляє свободи іншу особу [118]. За ч. 1 ст. 183 КК Швейцарської Конфедерації настає відповідальність за незаконне захоплення особи або утримання її в умовах несвободи, або вчинене іншим чином незаконне позбавлення свободи, за викрадення особи з використанням насильства, погрози або обману [125]. За ст. 169 КК Республіки Сан-Марино, що має назву «Викрадення людини», відповідальність настає за обмеження свободи, ненадання свободи, або позбавлення свободи [122]. У ст. 224-1 КК Республіки Франція відповідальність настає за арешт, викрадення, затримання або незаконне позбавлення свободи, вчинене без дозволу органів влади за відсутністю випадків, прямо передбачених законом [124];

2) відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини настає за різними статтями кримінального кодексу, зокрема: відповідно до ст. 2 глави 4 КК Королівства Швеція відповідальність настає за викрадення, утримання в неволі будь-кого або незаконне позбавлення свободи в інший спосіб. При цьому, у ст. 1 цієї глави встановлено відповідальність за викрадення людини з метою викупу у випадках, коли

особа захоплює та викрадає або позбавляє свободи дитини або будь-яку іншу особу з наміром завдати йому чи їй тілесні ушкодження або шкоду здоров'ю, або примусити його чи її працювати, або з метою вимагання [126]. Таким чином, у КК Королівства Швеція диференційована відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини у різних статтях.

Згідно статей розділу IV КК Королівства Іспанія відповідальність за ст. 163 настає за утримання іншої людини в неволі, позбавляючи його свободи. У ст. 164 встановлено відповідальність за викрадення людини з вимогою виконати певні дії для її звільнення [119]. У нормах КК Республіки Болгарія відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини також диференційована: у ст. 142 встановлена відповідальність за викрадення людини та незаконне позбавлення свободи; у ст. 142а цього кодексу встановлено відповідальність за незаконне позбавлення будь-кого свободи [120]. У КК ФРН відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини встановлена у трьох різних статтях: ст. 239 (відповідальність настає за позбавлення свободи, тобто поміщення особи в тюрму або позбавлення свободи будь-яким іншим способом); ст. 235 (викрадення неповнолітніх); ст. 239а (викрадення, поєднане з вимаганням, відповідальність настає за викрадення людини або захоплення людини з метою примусити потерпілого здійснити певні дії як умову визволення, або з метою вимагання) [123].

Таким чином, окремі із аналізованих країн ЄС розмежовують відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини на рівні окремих статей (Королівства Швеція, Королівства Іспанія, Республіка Болгарія, ФРН). В інших аналізованих країнах-членах ЄС відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення встановлена у одній статті [93, с. 218].

Слід зазначити, що в законодавстві Швейцарської Конфедерації (ст. 183) [125] та ФРН (ст. 234) у диспозиціях відповідних статей також встановлюється відповідальність за захоплення людини як альтернативне

поняття до «викрадення» [123]. Наприклад, за ст. 234 КК ФРН настає відповідальність особи, яка шляхом насильства або обману захоплює іншу людину з метою поставлення такої особи в безпорадний стан. За цією статтею також настає відповідальність за окремі форми торгівлі людьми, проте торгівля людьми не є предметом цього дослідження [123]. Разом з тим, законодавець ФРН розрізняє поняття «торгівля людьми» та «захоплення людини». У юридичній літературі щодо визначення поняття викрадення зазначається, що: «викрадення людини передбачає сукупність послідовно вчинюваних дій: заволодіння людиною, вчиненого будь-яким способом; переміщення (віддалення) потерпілого з місця його перебування; подальше можливе тримання особи проти її волі та бажання. Причому тільки заволодіння людиною та переміщення її з місця перебування є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони» [48, с. 7]. Отже, поняття «захоплення» людини у диспозиції ст. 146 КК України є складовою частиною поняття «викрадення» людини [93, с. 218].

Отже, ст. 146 КК України розташована в Розділі III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», тобто родовим об'єктом має визнаватися воля, честь та гідність особи, проте зарубіжний досвід та наукова доктрина кримінального права родовим об'єктом даного злочину визнають суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу людини та її особисту недоторканність, що зумовлює доцільність зміни назви Розділу III на «Злочини проти свободи, волі, честі та гідності особи».

Потерпілим від злочину може бути будь-яка фізична особа, за винятком тих, позбавлення волі або викрадення яких потребує кваліфікації за іншими статтями КК України.

Отже, об'єктивна сторона досліджуваного злочину проявляється в наступних формах: 1) незаконне позбавлення волі; 2) викрадення людини. Вчинення одного із зазначених діянь є достатнім для встановлення об'єктивної сторони злочину. Склад цього злочину - формальний. В науковій доктрині проголошена думка, що дві форми прояву об'єктивної сторони

даного злочину є окремими складами злочину, які легко розмежовуються за об'єктивною стороною: незаконне позбавлення волі виражається тільки в незаконному обмеженні свободи людини, а викрадення людини – в захопленні людини, вилученні її зі звичайного, звичного, природного мікросоціального середовища і переміщенні її з одного місця в інше з метою подальшого утримання. Слід зауважити, що зарубіжний досвід також стоїть на позиції розмежування складів злочинів незаконного позбавлення волі та викрадення людини. Отже, ми вважаємо доцільним розмежувати ці два склади злочину і в законодавстві України.

Враховуючи вказане, слід зробити висновок, що незаконне позбавлення волі людини та викрадення людини є самостійними злочинами та відрізняються особливостями об'єктивної сторони. Незаконне позбавлення волі людини полягає у протизаконному обмеженні вільного вибору людиною місця проживання, тимчасового перебування або свободи пересування шляхом поміщення потерпілого у місце, де він не бажає перебувати, із застосуванням до нього протиправних дій.

Викрадення людини – це відкрите або таємне заволодіння людиною, яку всупереч її волі переміщують із місця постійного чи тимчасового перебування до іншого місця, де вона тримається іншими особами протягом певного часу з метою отримання вигід майнового або немайнового характеру. Тому, пропонуємо виокремити зі ст.146 КК в окрему статтю норму про викрадення людини, таким чином:

«Стаття 146. Незаконне позбавлення волі людини

1. Незаконне позбавлення волі -

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо неповнолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із

застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, або вчинене для приготування до злочину або полегшення його вчинення, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Примітка. Тривалим часом визнається час понад 7 діб.

Стаття 146-1. Викрадення людини

1. Викрадення людини -

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо неповнолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, або вчинене для приготування до злочину або полегшення його вчинення, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.»

2.2. Суб'єктивні ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Суб'єктом незаконного позбавлення волі або викрадення людини, передбачених ст. 146 КК, є особа, яка досягла 16-ти років, тобто загальний суб'єкт злочину.

У КК України встановлено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18). З огляду на наведене в ст. 24 ГК України визначення фізичної особи як людини-учасника цивільних відносин, заслуговує на увагу проблема кореспондування змісту зазначеної норми ЦК України та відповідних положень чинного КК, рішення якої дозволить обґрунтувати місце фізичних осіб в сенсі «компонентів» кримінально-правових відносин і з'ясувати ступінь (міру) допустимого «запозичення» положень цивільного законодавства при криміналізації злочинів.

Як елемент складу злочину суб'єкт злочину характеризується певними ознаками, які діляться на обов'язкові та додаткові. До обов'язкових ознак суб'єкта злочину відносяться: фізична особа; загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; осудність особи. Відсутність будь-якої з цих обов'язкових ознак вказує на відсутність суб'єкта злочину взагалі. У тих випадках, коли, крім обов'язкових ознак суб'єкта злочину, передбачаються його додаткові ознаки, їх (ознак) наявність (сукупність) дозволяє охарактеризувати суб'єкта злочину як спеціального [32, с. 145-146].

Перша обов'язкова ознака суб'єкта злочину вказує на те, що по ст. 146 КК України кримінальну відповідальність може нести тільки людина, незалежно від його громадянства. Не можуть бути визнані суб'єктом цього злочину, юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації і т. Д.). [65, с. 52].

Для розкриття ознак суб'єкта злочину важливим є встановлення на законодавчому та правозастосовній рівнях вікових критеріїв, що дозволяють судити про те, що особа належним чином сприймає свої дії і здатна управляти ними. Зазначене полягає не тільки в правильній оцінці фактичних ознак конкретної життєвої ситуації, а й її соціального аспекту, зокрема, співвідношення дій людини і його оточення з загальноприйнятими моральними і правовими нормами.

Введення вікових меж кримінальної відповідальності обумовлено існуючими в суспільстві уявленнями про отримання більшістю його членів здатності мати громадський характер своїх дій і / або їх наслідків (в тому числі суспільно небезпечних) з моменту досягнення певного віку. У КК України встановлено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК). У ч. 2 ст. 22 КК визначені види злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років. Цей вік є так званим зниженим віком кримінальної відповідальності. В окремих випадках суб'єктом злочину може бути тільки особа, яка досягла віку, що перевищує 16 років [32, с. 148].

У зв'язку з цим особа у віці від 14 до 16 років не несе відповідальності за злочини, законом не визначені, навіть в тому випадку, коли вона є співучасником особи, яка є суб'єктом іншого злочину [86, с. 123].

Ювенальне кримінальне право вимагає максимальної індивідуалізації правосуддя для неповнолітніх.

Закон не встановлює обмежень максимального віку кримінальної відповідальності, тому особа, яка вчинила злочин у похилому віці, розглядається як суб'єкт злочину, проте дана обставина може бути визнана судом як пом'якшуюча [94, с. 249].

Особа вважається, такою що досягла певного віку в нуль годин наступної за днем народження доби. Вік її встановлюється за особистими документами або експертним шляхом [54, с. 36]. У випадках, коли вік обвинуваченого неповнолітнього встановлює судово-медична експертиза, днем його народження слід вважати останній день певного року, а визначаючи вік мінімальним і максимальним числом років, виходять з пропонуваного експертизою мінімального віку цієї особи [68, с. 155].

Осудність виступає обов'язковою умовою кримінальної відповідальності і є однією із загальних ознак суб'єкта злочину. Тобто осудність - це такий стан психіки, коли людина в момент вчинення суспільно небезпечного діяння може усвідомлювати свої дії та керувати ними. Тільки з

таким станом психіки і пов'язана здатність особи відповідати за свої дії [104, с. 108].

Згідно ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Наведена кримінально-правова норма дозволяє зробити висновок про те, що стан осудності наявний (відсутній) тільки під час вчинення злочину. Особа не може бути визнана неосудною, якщо він не зробив злочин певного виду.

Аналіз кримінально-правової норми про осудність дозволяє виділити наступні критерії їх визначення - юридичний (психологічний) і медичний (біологічний). Юридичний критерій осудності полягає в здатності особи усвідомлювати свої дії або бездіяльність (їх фактичний зміст і суспільно-правове значення) і керувати ними. Медичний критерій осудності - це стан психіки особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння, який дозволяє характеризувати її як достатнім чином психічно здорову. Зазначені критерії є взаємопов'язаними і в своїй сукупності дозволяють визнати особу осудною [40, с. 112]. Неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі. До такої особи за призначенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, якщо така особа за характером вчиненого нею діяння і за своїм психічним станом становить небезпеку для суспільства [68, с. 160].

Неосудність, відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України, — це неспроможність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного душевного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Однак не слід думати, що будь-яке психічне захворювання особи дає підстави для визнання її неосудною. Далеко не всі психічні захворювання впливають на здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати своїми вчинками. Осудною може бути визнана не тільки психічно здорова людина, а

й така, яка страждає на яке-небудь психічне захворювання, але за умови, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння вона усвідомлювала свої дії і могла керувати ними. Отже, осудність є передумовою вини особи, а вина особи, своєю чергою, є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності та покарання [69, с. 119-120].

Службові особи за подібні дії несуть відповідальність за перевищення влади або службових повноважень, тобто за ст. 365 або статтями 365-1, 371, 375 КК [71, с. 107].

Типовий злочинець за провадженнями зазначеної категорії є осудною особою, тому питання про осудність суб'єкта, тобто здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними, майже не виникає. Часто це особи, з якими потерпілий знайомий або підтримує дружні стосунки, колеги, учні одного навчального закладу, рідні тощо. Однак багато випадків скоєння злочину незнайомими потерпілому особами, переважно з метою примусового залучення до праці і вчинення статевих злочинів (зґвалтування, мужолозтво, інші дії сексуального характеру) [46, с. 25].

Судова практика показує, що в загальному числі осіб, які вчинили даний вид злочину, значний відсоток чоловіків - 75%, відповідно - 25% становили жінки. Найбільш криміногенними є особи у віці від 17 до 35 років. Молодий вік основної маси винних поєднується з їх досить високим загальноосвітнім рівнем. Із загальної кількості злочинців середню та середньо-спеціальну, а також вищу освіту мали 82% і 15% відповідно. Соціальний стан засуджених за незаконне позбавлення волі або викрадення людини характеризується тим, що більшість з них (67,5%) складають особи без певного роду занять або такі, які не мають постійного місця роботи на момент скоєння злочину [41, с. 456].

Обов'язковою складовою аналізу складу злочину є його суб'єктивна сторона. Суб'єктивна сторона злочину є характеристикою її внутрішньої сторони, «... встановлення якої дає можливість виявити психологічне ставлення особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння і його

наслідків» [107, с. 161]. Без відсутності у суб'єкта певного, закріпленого в кримінальному законі внутрішнього відношення до вчиненого ним діяння він не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, навіть якщо в пред'явленому діянні є всі об'єктивні ознаки злочину [42, с. 103].

Значення суб'єктивної сторони вбачається також у тому, що завдяки їй «1) здійснюється належна кваліфікація діяння та його відмежування від інших злочинів; 2) встановлюється ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила; 3) здійснюється індивідуалізація покарання злочинця, вирішується питання про можливість його звільнення від кримінальної відповідальності й покарання» [34, с. 398]. П. Фріс зазначає, що суб'єктивна сторона злочину надає характеристику мотиву й мети, що зумовили його вчинення, а також емоційного стану, у якому перебувала особа під час його вчинення [131, с. 119]. Установлення всіх ознак суб'єктивної сторони є кінцевим етапом у встановленні складу злочину.

Основою суб'єктивної сторони злочину є вина, яка є психічним ставленням особи у формі умислу або необережності до здійснюваного нею суспільно небезпечного діяння. Установлення вини є основним у встановленні винуватості злочинця (правопорушника), її відсутність виключає склад злочину. Згідно зі ст. 23 КК України, вина - це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, виражене у формі умислу або необережності. Вина в теорії кримінального права завжди визнавалася важливою складовою суб'єктивної сторони злочину, його психологічною сутністю; характеризується через зміст (єдність усіх структур, їхніх властивостей, процесів, зв'язків) і форму (зовнішню структуру та спосіб існування її елементів). Але поки не встановлений об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, визначення питання про вину є безпредметним, вина є завершальним етапом установлення в діянні особи складу злочину. Вина й інші елементи складу злочину тісно між собою взаємопов'язані: ознаки, що характеризують суб'єкта злочину є передумовами вини; об'єктивні ознаки злочину відображаються в ознаках

суб'єктивної сторони; об'єктивні ознаки злочину можуть впливати на відповідальність суб'єкта лише настільки, наскільки охоплюються його виною [33, с. 30]. «Спроможність особи хоча б частково усвідомлювати вчинювані нею дії та приймати рішення в процесі їх вчинення слугує підставою для визнання її суб'єктом злочину, винною в умисному чи необережному суспільно небезпечному діянні» [85, с. 116].

Вина характеризується такими основними категоріями, як зміст і форма. Зміст вини в певному, передбаченому кримінальним законом поєднанні, становлять інтелект і воля. Форма вини «... вказує на спосіб інтелектуальної й вольової взаємодії суб'єкта з об'єктивними обставинами, які становлять юридичну характеристику цього виду злочину» [43, с. 131]. Кримінально-правовим законом визначено дві форми вини: умисел (ст. 24) і необережність (ст. 25), які мають свої види: умисел може бути прямим і непрямим, а необережність виявляється через злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Ст. 24 КК України зазначає такі види умислу, як прямий (особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки й бажає їх настання) і непрямий (особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності) передбачає його суспільно небезпечні наслідки й хоча не бажає, але свідомо припускає їх настання). У юридичній літературі зазначається, що умисел ділиться на прямий і непрямий залежно від поєднання у свідомості злочинця інтелектуальної й вольової ознак [43, с. 132].

Інтелектуальна ознака становить усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своїх дій (бездіяльності) й передбачення можливості (під час непрямого умислу) або можливості й неминучості (під час прямого умислу) настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій. Якщо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, вона одночасно усвідомлює й учинення нею злочину. Бажання особи або її свідоме

припущення суспільно небезпечних наслідків умислу становлять його вольову ознаку [42, с. 108]. Передбачення суспільно небезпечних наслідків свідчить про усвідомлення особою об'єкта посягання й суспільно небезпечного характеру діяння загалом, передбачення являє собою не тільки усвідомлення фактичних ознак заподіюваної шкоди, а й усвідомлення суспільної небезпеки такого заподіювання, а також може свідчити про усвідомлення особою кримінальної протиправності такого діяння.

Про необхідність встановлення ставлення суб'єкта злочину до дій і наслідків від таких дій, між якими є істотна різниця, зазначає Є.Л. Стрельцов. Він указує, що під час визначення прямого та непрямого умислів і злочинної самовпевненості необхідно встановлювати ставлення суб'єкта злочину до суспільно небезпечного характеру своїх дій, під час визначення всіх видів умислу та необережності необхідно встановлювати ставлення суб'єкта злочину до суспільно небезпечних наслідків своїх дій [107, с. 162]. Форма вини завжди має встановлюватися обов'язково, із її врахуванням установлюється вид і розмір покарання, можливе застосування норми про звільнення від кримінальної відповідальності.

Суб'єктивна сторона викрадення людини полягає в усвідомленні особою суспільної небезпечності свого діяння в тому, що вона обмежує свободу особи та вчиняє дії, спрямовані на заволодіння нею всупереч її волі, переміщує із місця постійного чи тимчасового перебування до іншого місця, де вона тримається іншими особами та бажанні вчинити певні дії щодо обмеження свободи потерпілого.

Суб'єктивна сторона незаконного позбавлення волі людини полягає в усвідомленні особою суспільної небезпечності свого діяння, яка полягає в тому, що особа обмежує вільний вибір людиною місця проживання, тимчасового перебування або свободи пересування та поміщує його у місце, де вона не бажає перебувати, із застосуванням до неї протиправних дій та бажанні вчинити певну дію щодо обмеження свободи особи.

Злочин, передбачений у ст. 146 КК України може бути вчинено лише з прямим умислом і може характеризуватися різними мотивами (користь, помста та ін.). Обов'язковим є усвідомлення особою незаконності діяння, що нею вчинюється. При цьому відповідальність за необережне незаконне позбавлення свободи відсутня [71, с. 107].

Зауважимо, що в КК більшості європейських країн взагалі не визначається поняття вини, у їхніх доктринах хіба що йдеться про загальну вину (мінімум психологічних ознак, без якого не може бути злочину), лише окремі форми вини вказуються в КК Австрії, Іспанії, Франції, Швейцарії. Аналіз міжнародно-правових документів (Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1949 р., Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами 1950 р., Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1980 р.) свідчить, що винність як ознака злочину визначається в них як «... необхідність установлення не лише факту наявності того чи іншого психічного ставлення до вчиненого діяння, а й обов'язкову необхідність доведеності цієї ознаки при правозастосуванні» [133, с. 169].

В окремих кримінальних кодексах країн ЄС встановлена відповідальність за позбавлення свободи за наявності необережної форми вини. Так, у ст. 283 КК Королівства Нідерланди встановлено відповідальність особи, яка з недбалості чи необережності відповідальна за незаконне позбавлення свободи або за продовження незаконного позбавлення свободи. Кваліфікуючими ознаками цієї статті визнаються дії, що спричинили тяжке тілесне ушкодження або смерть потерпілого [117]. У ст. 262 КК Королівства Данія встановлено відповідальність особи, яка внаслідок грубої необережності вчиняє незаконне позбавлення свободи [118]. Також, до прикладу, у ст. 226 КК Королівства Норвегія встановлена відповідальність особи, винної в позбавленні іншої особи свободи, яке винна особи безпідставно вважає законним, або у випадку проведення затримання без дотримання визначеної законодавством процедури у випадках, коли особа

могла провести затримання відповідно до порядку, встановленого законодавством. За цією статтею також настає відповідальність особи, яка є причетною до таких дій [110]. Таким чином, в законодавстві окремих країн-членів ЄС відповідальність диференційована за ознакою форми вини [93, с. 219].

Таким чином, суб'єкт незаконного позбавлення волі або викрадення людини, передбачених ст. 146 КК, є загальним, тобто це фізична осудна особа, яка досягла 16-ти років на момент вчинення злочину. Якщо злочин, передбачений об'єктивною стороною ст. 146 КК України, вчинить службова особа, то вона несе кримінальну відповідальність за ст.ст. 365, 365-1, 371, 375 КК України. Суб'єктивну сторону розглядуваного злочину становить прямий умисел з обов'язковим усвідомленням особою незаконності діяння, що нею вчинюється. Мотив і мета для кваліфікації значення не мають. При цьому відповідальність за необережне незаконне позбавлення свободи взагалі відсутня. Натомість зарубіжний досвід свідчить, що необережне незаконне позбавлення свободи в разі, якщо воно призвело до тяжких наслідків або смерті потерпілого, має бути криміналізоване.

РОЗДІЛ 3. КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 146 КК УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Кваліфікуючі ознаки незаконного позбавлення волі або викрадення людини

Однією з найважливіших умов призначення справедливого покарання за вчинення злочину є диференціація кримінальної відповідальності, яка спрямована на пошук найбільш доцільних заходів кримінально-правового впливу залежно від рівня суспільної небезпечності злочинів. Однією з її форм є закріплення у кримінальному законі кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак (далі - кваліфікуючих ознак).

Серед науковців не існує єдиної точки зору щодо визначення поняття кваліфікуючих ознак. Зокрема, Л. Л. Кругліков та О. В. Васильєвський зазначають, що кваліфікуючими є ознаки складу злочину, які свідчать про різко підвищену (порівняно з основним складом) суспільну небезпечність діяння та особи, яка його вчинила [74, с. 174]. Т. О. Леснієвські-Костарева визначає кваліфікуючі ознаки як передбачені у законі обставини, характерні для злочинів відповідного виду, що відображають значно змінений порівняно з основним складом злочину ступінь суспільної небезпечності скоєного і особи винного та впливають на кваліфікацію злочину і міру відповідальності [80, с. 230]. В. О. Навроцький вказує, що кваліфікуючі ознаки - це додаткові ознаки складу злочину, які підвищують ступінь суспільної небезпечності злочину [89, с. 305]. С. Є. Кротов називає кваліфікуючими такі ознаки злочину, які сформульовані у статтях Особливої частини КК, містять обтяжуючі обставини вказаного у диспозиції статті злочину і передбачають підвищену відповідальність [73, с. 16]. На думку О. М. Войтюк, кваліфікуючі ознаки - це один із способів посилення суворості покарання. Відповідно, автор визначає їх як конкретні обставини, що вказані у статтях Особливої

частини КК і характерні для окремих груп (видів) злочинів, безпосередньо пов'язані зі злочином і такі, що суттєво підвищують ступінь його суспільної небезпеки, а також непритаманні для більшості зафіксованих в основному складі діянь і такі, що безпосередньо впливають на жорсткість покарання порівняно з типовим покаранням, передбаченим за вчинення злочину без відповідних ознак [44, с. 7].

Різноманітні визначення досліджуваних ознак подаються також у підручниках з кримінального права. Наприклад, кваліфікуючі ознаки - це додаткові обставини, що включені до складу злочину і змінюють його кваліфікацію [114, с. 98]. У юридичній енциклопедії кваліфікуючі ознаки визначаються як обтяжуючі обставини, що стосуються злочину (його об'єктивних і суб'єктивних ознак), особи винного та потерпілого, а також такі, що вказані в диспозиції норми Особливої частини КК України як ознаки самостійного складу злочину [136, с. 44]. Як бачимо, вище вказані поняття різняться між собою, хоч автори і використовують у своїх визначеннях деякі спільні риси досліджуваних ознак.

Кваліфікуючі ознаки одночасно характеризуються спорідненістю і з ознаками основного складу злочину, і з обставинами, що обтяжують покарання. Слід погодитися з Л. Л. Кругліковим, який вважає, що це обумовлено їх двоякою природою. З одного боку, кваліфікуючі ознаки є ознаками складу злочину, що ріднить їх з ознаками основного складу. З іншого боку, вони використовуються законодавцем для конструювання більш небезпечного різновиду злочину та встановлення в законі суворішої санкції, ніж та, яка пов'язана з основним складом злочину, що вказує на подібність їх до обставин, які обтяжують покарання [74, с. 170]. Однак, не зважаючи на спільність деяких рис, ототожнення цих юридичних понять є неприпустимим, оскільки їх правова природа є різною.

Кваліфікуючі ознаки - це додаткові ознаки, які разом з ознаками основного складу утворюють інший, більш небезпечний різновид складу злочину. Цей склад злочину називається кваліфікованим. У ньому

кваліфікуючі ознаки стають обов'язковими нарівні з ознаками основного складу, хоч і суттєво відрізняються від них. Але вони не являють собою тих обов'язкових ознак, які визначають, чи є діяння злочинним. Як відомо, відсутність хоча б однієї з обов'язкових ознак основного складу вказує на відсутність складу злочину взагалі або на необхідність кваліфікації вчиненого за іншою статтею Особливої частини КК України. Якщо ж відсутня кваліфікуюча ознака, то вчинене не перестає бути злочином, і повинно кваліфікуватися за тією частиною відповідної статті Особливої частини, яка передбачає відповідальність за основний склад злочину (як правило, це частина перша). Отже, і без кваліфікуючих ознак вчинене може містити ознаки складу злочину [90, с. 314].

Кваліфікуючі ознаки передбачені у кримінальному законі. Як правило, вони вказані у наступних після першої частини відповідних статей Особливої частини КК України. Це також відрізняє їх від ознак основного складу, які можуть і не вказуватися у відповідних нормах, а витікати при тлумаченні. Як зазначають І. Я. Козаченко і З. А. Незнамова, описуючи кримінально-правову норму, законодавець не завжди передбачає всі ознаки відповідного основного складу злочину. Однак це не означає, що вони не є обов'язковими [114, с. 98].

Ознаки основного складу відрізняють злочини один від одного, а також від інших правопорушень. Кваліфікуючі ознаки також встановлюють певні відмінності між злочинами, але вони стосуються тільки різновидів одного і того ж злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. Не зважаючи на суттєві відмінності, кваліфікуючі ознаки нерозривно пов'язані з ознаками основного складу злочину, оскільки лише в сукупності вони утворюють кваліфікований склад. Кваліфікація вчиненого за відповідною частиною статті, що передбачає кваліфікуючі ознаки, неможлива без встановлення ознак основного складу цього злочину.

Як і ознаки основного складу злочину, кваліфікуючі ознаки також впливають на кваліфікацію вчиненого. Однак вони змінюють кримінально-

правову оцінку діяння, посилюючи покарання. Якщо особа вчинила злочин, що містить ознаки кваліфікованого складу, то кваліфікація буде відбуватися вже за іншою частиною відповідної статті, а отже, буде змінюватися і санкція [90, с. 315].

За допомогою кваліфікуючих ознак законодавець конструює кваліфікований склад злочину, який характеризується суттєво зміненним, підвищеним рівнем суспільної небезпеки порівняно з основним складом. І основний, і кваліфікований склад злочину містить ознаки одного й того самого посягання, але кваліфікований склад утворює його більш небезпечний різновид. Відповідно, наявність кваліфікуючих ознак є підставою для застосування іншого, більш суворого покарання, ніж те, яке передбачене в санкції частини статті, що містить основний склад злочину. Як слушно зауважує О. В. Ільїна, на відміну від кваліфікуючих ознак, ознаки основного складу «не виконують функцію обтяження (додаткового посилення) відповідальності» [63, с. 52].

Отже, кваліфікуючі ознаки складу злочину – це передбачені у диспозиціях частин статей Особливої частини КК України ознаки, що разом з ознаками основного складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину, підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину та особи, що його вчинила, впливають на кваліфікацію, посилюють покарання та виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності. Основні характерні риси кваліфікуючих ознак: по-перше, вони вказують на підвищений ступінь суспільної небезпечності самого злочину та особи, яка його вчинила; по-друге, кваліфікуючі ознаки передбачені в диспозиціях частин статей Особливої частини КК України; по-третє, у сукупності з ознаками основного складу злочину вони утворюють інші, більш небезпечні різновиди злочинів - кваліфіковані; по-четверте, вони впливають на кваліфікацію вчиненого; по-п'яте, вони посилюють покарання; і, по-шосте, вони виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності [90, с. 316].

У ч. 2 ст. 146 КК України закріплено декілька кваліфікуючих ознак незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Зокрема, до них відносяться:

1) вчинені щодо малолітнього. Малолітньою вважається особа, якій на час вчинення щодо неї дій, зазначених у ч. 1 ст. 146 КК, не виповнилося 14 років. Згода малолітнього на його викрадення не звільняє викрадача від кримінальної відповідальності [71, с. 107]. Дану кваліфікуючу ознаку за спеціальними ознаками потерпілого закріплено також у ч. 2 ст. 183 КК Швейцарської Конфедерації [125]; у ст. 165 КК Королівства Іспанія (якщо потерпілий неповнолітній) [119]; у ч. 2 ст. 142 КК Республіки Болгарія (якщо потерпілий не досяг 16-ти років при викраденні; у ч. 2 ст. 142а - якщо потерпілий не досяг 18-років при незаконному позбавленні свободи) [120]; у ст. 224-5 КК Республіки Франція (якщо потерпілий не досяг 15-ти років) [124]. У ст. 235 КК ФРН встановлено відповідальність за викрадення неповнолітніх, зокрема особу до 18-ти років, дитину, якщо викрадач не є родичем дитини. У зазначеній статті виокремлено такі кваліфікуючі ознаки: (викрадення неповнолітнього з метою переправлення за кордон; з корисливих мотивів; що спричинило шкоду здоров'ю або смерть потерпілого) [123]. Отже, можемо зробити висновок, що у законодавстві більшості країн-членів ЄС кваліфікуючою ознакою незаконного позбавлення свободи визнається неповнолітній, а не малолітній. Враховуючи наведене, необхідним видається встановити у ч. 2 ст. 146 КК України відповідальність за вчинення діяння щодо неповнолітнього [93, с. 219].

2) з корисливих мотивів. Різні вчені по-різному підходять до кримінально-правового визначення поняття користі, але суть при цьому одна: протиправне збагачення за рахунок іншої особи.

М.І. Коржанський і А.Ф. Зелінський вважають, що слово «користь» несе в собі негативну моральну оцінку спонукання, вказує на егоїстичний зміст. Корисливий мотив виникає з індивідуальних потреб і особистого інтересу [59, с. 42]. Л.А. Андрєєва пише, що вбивством з корисливих

спонукань є не будь-яке позбавлення життя потерпілого з метою отримання матеріальних благ, а тільки таке, яке відбувається з метою наживи, збагачення [28 с. 26]. Під користю, П. Бузало визначає значних матеріальних збитків державі та громадським організаціям, громадянам, які призвели до незаконного збагачення окремих осіб [38, с. 121]. А.А. Растегаєв уточнює, що заволодіння чужим майном з корисливих спонукань відбувається з метою збагачення за рахунок цього майна, без використання службового становища та відносин у сфері економіки [100, с. 59]. С.В. Ванюшка до основних ознак корисливих злочинів відносить по-перше, посягання на чуже майно або вимога передачі права на майно, по-друге, корисну мету - протиправне вилучення чужого майна на користь винного [72, с. 464].

Але не варто забувати і про те, що користь в житті, може виступати не тільки як мотив, з якого відбувається навмисне вбивство, але і як звичайна складова людського характеру. Оскільки матеріальна вигода є головною ознакою користі, то вона властива в тій чи іншій мірі для кожного індивіда. Свого часу С. Фельдштейн відзначав, що мотив найсильніший двигун людських діянь. Якщо відняти у людини закладений в цьому напрямку шлях, то вона втратить інтерес до життя [130, с. 55]. Отже, ми бачимо, що прагнення людини до задоволення своїх потреб - цілком природно. Головне тут, щоб ці прагнення не виходили за рамки правового поля. Тому, на наш погляд, правильне і досить широке тлумачення користі дає А.Ф.Зелінський: це прагнення задовольнити індивідуальну життєву потребу, шляхом протиправного, передбаченого кримінальним законом заволодінням чужим майном або майнових прав, що не належать винному [58, с. 156].

Не менш вдалим є тлумачення поняття користі А.Ф. Зелінського у співпраці з Б. Головкіна, Л.А. Шевченко, А.Б. Благой, С.С. Шрамко. Вони стверджують, що корисливий мотив умисної злочинної діяльності полягає в аморальному прагненні задоволення індивідуальної потреби шляхом протиправного, передбаченого кримінальним законом заволодіння чужим майном або створення умов для заволодіння ним шляхом незаконного, за

чужий рахунок, звільнення від майнових обов'язків і скорочення звичайних і необхідних по даних обставин особистих витрат [30, с. 103].

Така ознака закріплена лише в ст. 184 КК Швейцарської Конфедерації (вчинене з метою викупу) [125] і в ч. 2 ст. 261 КК Королівства Данія (незаконне позбавлення волі з метою отримання прибутку) [118].

3) щодо двох або більше осіб. Вчинення зазначених у ч. 1 ст. 146 КК діянь стосовно двох або більше осіб передбачає випадки вчинення одиничного злочину, коли кількість постраждалих становить два або більше осіб. Така ж ознака встановлена в ст. 142 КК Республіки Болгарія (злочин скоєно у відношенні двох і більше осіб) [120]; в ст. 224-3 КК Республіки Франція (щодо кількох осіб) [124].

4) за попередньою змовою групою осіб. Скоєння злочину групою осіб за попередньою змовою притаманне наступне: а) в скоєнні злочину беруть участь дві або більше особи, які відповідають вимогам суб'єкта злочину; б) між цими особами ще до початку злочину відбулася змова про спільне його вчинення. Форма змови - вербальна (словесна) - усний чи письмовий або в формі конклюдентних дій - для наявності співучасті не має значення. Змова про вчинення злочину може відбутися задовго до вчинення злочину або прямо перед його вчиненням, але до замаху на нього. Ступінь стійкості взаємовідносин між співучасниками не має значення. Змова між співучасниками може стосуватися місця, часу, способу вчинення злочину тощо. Ця форма співучасті може бути як простою (співвиконання), так і складною, тобто з розподілом ролей. В останньому випадку скоєне кваліфікується із посиланням на ст. 27 КК. Учинення злочину за попередньою змовою групою осіб підвищує суспільну небезпеку вчинюваних дій порівняно з попередньою формою співучасті [70, с. 107-108]. Така ж ознака встановлена у ст. 142 КК Республіки Болгарія (злочин вчинено двома і більше особами) [120].

5) способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Під способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід розуміти

випадки незаконного позбавлення волі або викрадення людини, коли діями винної особи була створена реальна загроза загибелі потерпілого або загроза заподіяння йому тілесного ушкодження, небезпечного для здоров'я, тобто такого, що здатне спричинити за собою наслідки, передбачені ч. 1 ст. 121 КК [71, с. 108]. Така кваліфікуюча ознака встановлена і в ч. 2 ст. 142а КК Республіки Болгарія (вчинення способом, що має характер мучення або небезпечним для здоров'я потерпілого) [120].

б) таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань. Заподіяння фізичних страждань - це випадки, коли потерпілому заподіюється сильний фізичний біль або його тримають в виснажливих для людського організму умовах (наприклад, в холодному або вологому приміщенні, без їжі) [71, с. 108]. Дану кваліфікуючу ознаку передбачено і в: (ст. 184 КК Швейцарської Конфедерації (жорстоке поводження з потерпілим) [125]; ч. 2 ст. 189 КК Республіки Польща (якщо позбавлення волі було пов'язане з особливими муками потерпілого) [121]; в ч. 2 ст. 223 КК Королівство Норвегія (заподіяння потерпілому значних страждань або значної фізичної шкоди) [110]; ч. 2 ст. 142 КК Республіки Болгарія (з особливою жорстокістю) [120]; ст. 224-2 КК Республіки Франція [124].

7) із застосуванням зброї. Застосування зброї означає використання під час скоєння злочину вогнепальної або холодної зброї за її цільовим призначенням (наприклад, здійснення пострілу, завдання внаслідок удару кинджалом тілесного ушкодження). Це також випадки загрози використання зброї (наприклад, прицілювання в потерпілого, демонстрація зброї, приведення її в бойове положення). Зброя може бути застосовано як проти потерпілого, так і інших осіб. Якщо на зброю не було надано спеціальний дозвіл, то дії особи додатково кваліфікуються за ст. 263 КК [71, с. 108]. Таку ж кваліфікуючу ознаку закріплено і в ч. 2 ст. 142 КК Республіки Болгарія (тільки по викраденню людини) [120].

8) здійснюване протягом тривалого часу. Ця обставина стосується, як правило, незаконного позбавлення волі. Зміст її визначається з урахуванням

конкретного астрономічного строку, наприклад, тиждень і більше. Додатково можуть бути враховані умови утримання особи (місце, спосіб), стан здоров'я потерпілого і т.п. [71, с. 108]. За визначенням змісту кваліфікуючої ознаки ст. 146 КК України слід зазначити, що ознака «протягом тривалого часу» є оціночною і з огляду на відсутність визначених у законі тимчасових критеріїв підлягає встановленню в кожному конкретному випадку. Слід зазначити, що суди визначають поняття «довгий час» по-різному, в тому числі таким часом визнається позбавлення волі (20-30 хв., 1 ч., 4 ч., 8 год., 11 год., 1 добу, 2, 4, 6, 7 діб, 4 місяці) [56, с. 358-359]. Таким чином, судова практика показує надмірно широке тлумачення такої кваліфікуючої ознаки, що в першу чергу пов'язано з відсутністю критеріїв визначення такого часу. При цьому, на думку багатьох вчених правознавців: «не можна тлумачити тривалий час як кваліфікуючу ознаку незаконного позбавлення волі або викрадення людини тільки з використанням об'єктивних темпоральних критеріїв. Адже на сприйняття його тривалості будуть впливати фактори суб'єктивного характеру (наприклад, вік, захворювання особи, умови утримання)» [56, с. 359]. В цілому слід погодитися з такою позицією, однак для удосконалення кваліфікації за ч. 2 ст. 146 КК України необхідно конкретизувати зміст поняття «тривалий час». Наприклад, А. А. Володіна пропонує диференціювати відповідальність за незаконне позбавлення волі і за викрадення людини і встановити як кваліфікуючу ознаку викрадення людини, поєднане з триманням потерпілого більше семи діб (варіант: поєднане з триманням потерпілого протягом тривалого часу) [48, с. 18].

У зарубіжних кримінальних кодексах таку кваліфікуючу ознаку містять: ч. 2 ст. 223 КК Королівства Норвегія (якщо позбавлення свободи тривало більше одного місяця); ч. 2 ст. 261 КК Королівства Данія (якщо позбавлення волі було тривалим) ст. 184 КК Швейцарської Конфедерації (позбавлення волі тривало більше 10-ти діб) в ч. 2 ст. 189 КК Республіки Польща (позбавлення волі тривало понад 7 діб) в ч. 3 ст. 163 КК Королівства Іспанія (позбавлення волі більше 15 діб); в ч. 2 ст. 142а КК Республіки

Болгарія (позбавлення волі більше 2 діб); в ч. 2 ст. 239 КК ФРН (позбавлення волі більше одного тижня).

Отже, в законодавстві країн-членів ЄС мінімальні тимчасові критерії визначення поняття «довгий час» варіюються від двох діб до одного місяця. Тому, вважаємо за необхідне встановити, що під тривалим часом у ч. 2 ст. 146 КК України слід розуміти позбавлення свободи на строк більше семи діб (за прикладом ФРН та Республіки Польща) [93, с. 220].

До особливо кваліфікуючих ознак ст. 146 КК України віднесено:

1) вчинення таких діянь організованою групою. Згідно ч. 3 ст. 28 КК така форма співучасті має місце, коли в підготовці злочину або його вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення наміченого плану, відомого всім учасникам групи. З цього випливає, що: а) для організованої групи потрібна участь трьох або більше осіб (для групи, що діє за попередньою змовою, досить двох учасників), які відповідають вимогам суб'єкта злочину; б) організованою групі притаманне те, що її учасники зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення одного або декількох злочинів. Стійкість групи - поняття оціночне і має встановлюватися кожен раз з урахуванням конкретних обставин справи. Стійкість організованої групи як її ознака свідчить, що між співучасниками існують досить стабільні відносини в зв'язку з підготовкою або вчиненням злочину (злочинів). Для визнання групи організованою тяжкість злочину, до якого готується ця група або здійснює його, не має значення; в) організована група завжди повинна також характеризуватися такими ознаками, як об'єднання всіх дій співучасників єдиним планом, причому їх діяльність спрямована на досягнення останнього, тобто підготовка і вчинення злочину (злочинів) як кінцевої мети плану цієї групи; г) організована група повинна також характеризуватися такою ознакою, як розподіл функцій учасників групи. Це може бути як розподіл функцій з точки зору ст. 27 КК, коли, крім

виконавців, співучасниками злочину є організатор, підбурювач, пособник, так і розподіл технічних функцій скоєння злочину співвиконавцями або іншими співучасниками; д) для наявності організованої групи потрібно, щоб план її діяльності був відомий всім учасникам групи. Отже, мова йде про те, що кожен з учасників організованої групи повинен усвідомлювати план її діяльності скоєння злочинів; е) організовану групу слід вважати утвореною з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого злочину за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності [139]; ж) вчинення злочину організованою групою свідчить про підвищену суспільну небезпеку цієї форми співучасті (яка може бути у вигляді простої або складної форми співучасті) і тому вказується в багатьох статтях КК як кваліфікуюча ознака [70, с. 108].

Таку ж ознаку щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини встановлено в ст. 224-3 КК Республіки Франція (організована банда) [124]; в ч. 3 ст. 223 КК Королівства Норвегія встановлена відповідальність для особи, що вступила в змову з іншою особою для здійснення незаконного позбавлення волі [110]. У ст. 168 КК Королівства Іспанія встановлено відповідальність за підбурювання, змову або пропозицію вчинити незаконне позбавлення волі або викрадення людини [119]. У ч. 2 ст. 142 КК Республіки Болгарія (злочин вчинено особою, бере участь в злочинній групі або організації, або діє на замовлення такої групи чи організації) [120].

2) заподіяння тяжких наслідків. Важкими наслідками можуть бути визнані смерть потерпілого, його самогубство, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній особі або середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком потерпілим тощо. Ставлення винного до тяжких наслідків може бути як умисним, так і необережним. Дії особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 146 КК, і умисно вбила потерпілого, який був викрадений, повинні кваліфікуватися за ч. 3 ст. 146 КК за ознакою заподіяння тяжких наслідків і за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК (за обставиною - умисне вбивство викраденої людини). Умисне вбивство особи, яка була незаконно позбавлена волі, кваліфікується

за ч. 3 ст. 146 КК і за частинами 1 або 2 ст. 115 КК залежно від обставин, що супроводжували таке вбивство. За сукупністю злочинів кваліфікуються також випадки незаконного позбавлення волі або викрадення людини, супроводжувалися заподіянням умисного тяжкого тілесного ушкодження при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 121 і ч. 3 ст. 146 КК) [71, с. 109].

Дана ознака закріплена в ст. 184 КК Швейцарської Конфедерації (заподіяння значної шкоди здоров'ю потерпілого) [125]; в ч. 2 ст. 142 КК Республіки Болгарія (значні тяжкі наслідки) [120]; в ст. 282 КК Королівства Нідерланди - тяжке тілесне ушкодження (ч. 2) або смерть потерпілого (ч. 3) [117]. У ч. 2 ст. 223 КК Королівство Норвегія (заподіяння потерпілому шкоди здоров'ю, або ж привело до його смерті) [110]. У ч. 3 ст. 239а КК ФРН (смерть потерпілого при викраденні), у ч. 2, 3 ст. 239 - шкода здоров'ю або смерть при незаконному позбавленні свободи [123]. У ст. 224-2 КК Республіки Франція - шкода здоров'ю або хронічне захворювання потерпілого внаслідок незаконного позбавлення свободи [124].

У КК країн ЄС у відповідних статтях встановлюються окремі кваліфікуючі ознаки, що не передбачені у ч. 2 ст. 146 КК України. До них належать: 1) незаконне утримання як психічно хворого у відповідному лікувальному закладі (ч. 2 ст. 261 КК Королівства Данія [118]; ч. 2 ст. 142а Республіки Болгарія [120]); 2) щодо недієздатної особи: ч. 2 ст. 183 КК Швейцарської Конфедерації (викрадення особи, яка не здатна усвідомлювати характер та наслідки своїх дій, або особи, яка перебуває в безпорадному стані) [125]; 3) службовими особами: ст. 165 КК Королівства Іспанія (винний вчинив незаконне позбавлення свободи під видом службової особи, або злочин вчинено службовою особою під час виконання нею своїх обов'язків [119]. У ч. 2 ст. 142 КК Республіки Болгарія (викрадення вагітної жінки, або особи, яка має міжнародний захист; службовою особою міністерства внутрішніх справ, з метою переміщення до іноземної країни) [120]. У ст. 224-4 КК Республіки Франція кваліфікуючою ознакою визнається незаконне

позбавлення свободи, вчинене для приготування до злочину або полегшення його вчинення [124].

О. Наумова зазначає, що більшість із наведених кваліфікуючих ознак незаконного позбавлення свободи, що встановлені у законодавстві країн-членів ЄС та відсутні у ст. 146 КК України, охоплюються іншими статтями Особливої частини КК України. Разом з тим, доцільним є використання досвіду законодавця Республіки Франція та встановити у ч. 2 ст. 146 КК України додаткову кваліфікуючу ознаку, а саме: незаконне позбавлення свободи або викрадення людини, вчинене для приготування до злочину або полегшення його вчинення [93, с. 220].

У ст. 234а КК ФРН як окремий склад злочину встановлено відповідальність за насильницьке вивезення особи за територію країни або перешкоджання повернення такої особи з-за кордону [123]. Варто зазначити, що, наприклад, у рішенні Європейського Суду з прав людини від 10 травня 2001 року у справі «Кіпр проти Туреччини» цей міжнародний судовий орган встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 (захист права власності) до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що триває й досі, у зв'язку з позбавленням греків-кіпріотів, що мають власність на півночі Кіпру, можливості доступу, управління, використання та володіння своїм майном, а також будь-якої компенсації за втручання у їхні права власності, а також можливості повернутися на відповідну спірну територію [138]. Таким чином, перешкоджання повернення на територію країни, або ж на територію місця проживання є порушення прав людини. Зазначимо, що в аспекті збройних конфліктів, наявності тимчасово окупованих територій, в яких громадяни країни можуть як насильно вивозитися із території країни, так і незаконно утримуватися за її межами, що перешкоджає поверненню на територію проживання, такі дії можуть бути визнані окремим злочином проти свободи особи [93, с. 220-221].

За останні роки актуалізована проблема кримінально-правової протидії злочинам проти волі особи на тимчасово окупованій території України, на

території проведення антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей з урахуванням встановлених спеціальних правових режимів зазначених територій.

Враховуючи наявність в Україні територій, що мають статус тимчасово окупованих (територія Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей), а також з огляду на досвід ФРН актуальним питанням є доповнення розділу III Особливої частини КК України статтею, що встановлюватиме відповідальність за насильницьке вивезення особи за територію країни до іноземної держави (або тимчасово окупованої території) шляхом обману, погрозами або застосуванням насильства або перешкоджання повернення такої особи з-за кордону (з тимчасово окупованої території) за відсутності ознак торгівлі людьми.

Отже, можемо зробити наступні висновки. Досліджуваний склад злочину передбачає ряд кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Так, кваліфікуючими ознаками є: 1) вчинення щодо малолітнього; 2) з корисливих мотивів; 3) щодо двох чи більше осіб; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 6) таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань; 7) із застосуванням зброї; 8) здійснюване протягом тривалого часу. До особливо кваліфікуючих ознак ст. 146 КК України віднесено: 1) вчинення таких діянь організованою групою; 2) спричинення тяжких наслідків. З урахуванням наукової доктрини та зарубіжного досвіду, можемо зробити наступні зауваження: 1) ознака «вчинення щодо малолітнього» має бути змінена на «вчинення щодо неповнолітнього»; 2) необхідно конкретизувати в законодавстві поняття «тривалий час», а саме встановити його строком у сім діб; 3) встановити додаткову кваліфікуючу ознаку – незаконне позбавлення свободи або викрадення людини, вчинене для підготовки до злочину або полегшення його вчинення.

3.2. Відмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини від суміжних складів злочинів

Диференціація кримінальної відповідальності в законі неминуче тягне створення складів злочинів, що мають однакові за змістом ознаки і ст. 146 КК України не є виключенням.

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК) і захоплення заручників (ст. 147 КК), мають багато спільних ознак, їх суспільна небезпека полягає в посяганні на недоторканність особи, а при обтяжуючих обставинах – можуть посягати на життя і здоров'я потерпілого [81, с. 45].

Об'єктивна сторона незаконного позбавлення волі, викрадення людини та захоплення заручників полягає у протиправному перешкоджанні людині вільно вибирати своє місце перебування, а також переміщенні в просторі шляхом фізичного обмеження. Суб'єктивна сторона зазначених злочинів виявляється в прямому умислі (в основному вони відбуваються з корисливих мотивів - через бажання отримати викуп). Але на цьому загальні риси вичерпуються [35, с. 33].

На відміну від захоплення заручника, при викраденні людини винний усвідомлює, що незаконно захоплює особу і всупереч її волі переносить її в інше місце і бажає цього. Звідси випливає, що інтелектуальний момент аналізованих злочинів різний. Так, при захопленні заручника свідомістю винного охоплюється певна сукупність протиправних дій, спрямованих на заподіяння шкоди суспільним відносинам, що регламентує безпечні умови життя суспільства. Таким чином, висування вимог є одним з основних критеріїв, що відрізняють викрадення людини від захоплення заручника [26 с. 208].

Крім того, захоплення заручників відрізняється від незаконного позбавлення волі або викрадення людини і особливою метою, яку переслідує суб'єкт злочину, і яка є обов'язковою ознакою складу даного злочину. Діючи з прямим умислом, винний має на меті спонукання родичів заручника,

державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної, юридичної або службової особи до вчинення чи, навпаки, утримання від здійснення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Інакше кажучи, злочинець пов'язує звільнення заручника із задоволенням своїх вимог, які він висуває вказаним вище особам і органам держави (це, наприклад, вимога викупу, звільнення особи (осіб), яка відбуває покарання, надання транспортних засобів, іноземної валюти, зброї і т. д.) [31, с. 150-151].

Викрадення людини або позбавлення волі з корисливих мотивів необхідно відрізнити від захоплення заручників з тих же мотивів. При захопленні заручників винний зацікавлений в широкому розголосу своїх вимог (як правило, місце утримання заручників не приховується, загрози щодо них вимовляються публічно з демонстрацією агресивності по відношенню до захопленим людина). У випадках викрадення людини або позбавлення його волі вимога про викуп пред'являється вузькому колу осіб, місце утримання викрадених осіб тримається в таємниці (однією з умов звільнення постраждалих нерідко є вимога до їх рідних, близьких утриматися від звернення в правоохоронні органи) [24, с. 15].

Законодавець, виходячи з підвищеної суспільної небезпеки, яку представляє захоплення заручників (у порівнянні з незаконним позбавленням волі і викраденням людини), знизив вік, з якого настає кримінальна відповідальність за його вчинення, до 14 років (чого не було в КК 1960 р). До відповідальності за незаконне позбавлення волі і за викрадення людини можуть бути притягнуті особи, яким виповнилося на момент скоєння злочину 16 років [24, с. 37].

Ознакою, за яким захоплення заручників відмежовується від незаконного позбавлення волі і викрадення людини, є особистість потерпілого, на що звертає увагу В. Ємельянов. При захопленні заручників винного в основному цікавить не особистість потерпілого, не його подальша доля, яка практично завжди вирішена заздалегідь, а можливість використання його як засіб впливу на адресата загрози. Коли мова йде про незаконне

позбавлення волі або викрадення людини, особистість потерпілого персоніфікована, і винні (особливо якщо вони очікують отримання викупу) зацікавлені безпосередньо в ньому [81, с. 144].

Отже, захоплення заручника слід відокремлювати від викрадення людини та незаконного позбавлення волі за такими ознаками: а) за наявності при захопленні заручника або відсутності при незаконному позбавленні волі і викраденні людини мети впливу на третіх осіб для виконання цими особами вимог загарбників; б) при захопленні заручника присутній демонстративність дій і надання розголосу винними своїх намірів. При викраденні ж людини і незаконному позбавленні волі цей факт являється або таємний взагалі, або відомим лише у вузькому колі осіб (родичам, партнерам по комерції і т.д.); в) на відміну від викрадення людини та незаконного позбавлення волі, де має місце зацікавленість винних в особистості викраденого, при захопленні заручника такої зацікавленості немає, так як заручник виступає в якості засобу тиску на адресата. Адресатом вимоги можуть бути: 1) державна або інша організація, підприємство або організація (установа виконання покарань, орган виконавчої влади, суд, господарське товариство, банк і т.п.), в т.ч. іноземні; 2) родичі затриманого або інші фізичні особи; 3) посадові особи. Оскільки викрадення людини є одним із способів захоплення заручників, то дії винної особи при застосуванні ній такого способу досить кваліфікувати тільки за ст. 147 КК. Разом з тим, якщо викрадення людини буде супроводжуватися обтяжуючими обставинами, що містяться в ст. 146 КК і не передбачені ст. 147 КК, то такі дії необхідно кваліфікувати за сукупністю ч. 2 ст. 146 і ст. 147 КК. Як і при викраденні людини, дії винного можуть супроводжуватися обтяжуючими обставинами, зазначеними в ч. 2 ст. 146 КК і не передбаченими ст. 147 КК. В такому випадку дії особи також кваліфікуються за сукупністю ч. 2 ст. 146 і ст. 147 КК [71, с. 109-110].

Іншим злочином, який тісно межує з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є торгівля людьми, оскільки досить часто торгівля людьми пов'язана з позбавленням волі людини або ж з її викраденням.

Подібність цих злочинів полягає, по-перше, в тому, що свобода людини є основним безпосереднім об'єктом в цих складах злочинів. Однак, торгівля людьми завжди зазіхає на суспільні відносини, пов'язані з честю і гідністю людини, які також є основним безпосереднім об'єктом цього злочину. По-друге, в ознаках суб'єктивної сторони злочину, а саме, і торгівля людьми та незаконне позбавлення волі або викрадення людини здійснюються з прямим умислом. До тяжких наслідків особа повинна ставитися з необережною формою вини.

Відмінність цих складів злочинів полягає саме в тому, що при торгівлі людьми обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета злочину, чого немає в злочині, передбаченому ст. 146 КК України. Торгівля людьми здійснюється з метою експлуатації. Відповідно до п. 1 примітки ст. 149 КК України під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства практику, поневолення, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Відмінність полягає також в здійсненні об'єктивної сторони складу злочину. Оскільки сутність торгівлі людьми полягає в тому, що з людиною звертаються як з товаром, передаючи її з одних рук в інші за певну плату або без такої, об'єктивна сторона також характеризується діями по відчуженню особи, які, як зазначалося, також можуть супроводжуватися позбавленням волі і викраденням людини [23, с. 623 - 626].

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини слід відокремлювати від завідомо незаконного затримання, приводу чи арешту (ст. 371 КК), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК), втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304 КК).

Відокремлювати незаконне позбавлення волі людини від свідомо незаконного затримання, приводу або арешту і притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності необхідно з об'єктом цих злочинів: основним безпосереднім об'єктом незаконного позбавлення волі людини є свобода людини і його недоторканність, а додатковим - життя, здоров'я ", честь і гідність; основним безпосереднім об'єктом завідомо незаконного затримання, приводу або арешту і завідомо невинного до кримінальної відповідальності така, що відповідає закону діяльність органів досудового розслідування і прокуратури, а також установ, які виконують рішення цих органів щодо затриманих осіб, а додатковим - свобода особистості і її недоторканність, а також її права і законні інтереси.

Розмежування слід проводити і за об'єктивною стороною. Об'єктивна сторона ст. 146 КК включає в себе вчинення незаконного позбавлення волі людини; об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 371 КК, полягає в обмеженні свободи особи шляхом незаконного затримання, приводу, арешту, тримання під вартою; об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 372 КК - в обмеженні свободи невинної особи шляхом притягнення її до кримінальної відповідальності. Характер дій, передбачених ст.ст. 371, 372 КК, зовні має законний характер, а саме діяння - протизаконне обмеження свободи особи [98, с. 15].

Провести відмежування і за суб'єктом злочину: суб'єктом незаконного позбавлення волі людини є особа, яка досягла 16 років; суб'єктом завідомо незаконного затримання, приводу або арешту та завідомо невинного до кримінальної відповідальності - особи, які мають процесуальні права приймати рішення про здійснення приводу, затримання, арешту і подальшого тримання під вартою (ст. 371) та особи, які проводять досудове розслідування, а також прокурор, який здійснює нагляд за розслідуванням кримінальної справи (ст. 372) [98, с. 15].

Отже, при кваліфікації діяння треба відрізнити незаконне позбавлення волі або викрадення людини від суміжних складів злочину, якими є

захоплення заручників, торгівля людьми, завідомо незаконне затримання, привід або арешт, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. Розмежування проводиться за: 1) метою; 2) особливостями об'єктивної сторони; 3) об'єктом; 4) суб'єктом злочину.

ВИСНОВКИ

Дослідження генезису кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі та викрадення людини дозволяє виділити наступні етапи:

1) давній період, який характеризується законодавчим дуалізмом: з одного боку визнається законність рабства у всіх його формах щодо соціальних низів, і, з іншого боку, цілеспрямовано формується законодавство з охорони свободи представників вищих категорій населення;

2) період Російської імперії (1654-1914 рр.) характеризується встановлюється загальна кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі та викрадення людини (як склади злочинів отримали закріплення: викрадення немовляти, продаж в рабство, участь в торгівлі неграми, викрадення жінки або дівчини з наміром звалтування, викрадення жінки або дівчини проти її волі без наміру звалтування, а з надією скористатися її слабкістю і звабити її, пошкодивши її честь, незаконне затримання особи та незаконне ув'язнення особи під варту, викрадення заміжньої і незаміжньої жінки для вступу в шлюб проти її волі, незаконне позбавлення особистої свободи шляхом затримання або ув'язнення та ін.);

3) радянський період характеризується зміною норм щодо особистої свободи особи, встановлено відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що становлять пережитки родового побуту;

4) період незалежної України, який передбачає відповідальність за викрадення людини встановлена в одній статті з незаконним позбавленням волі, тобто в ній об'єднані два самостійних склади злочинів, що є досить невдалим, оскільки викрадення людини і незаконне позбавлення волі істотно відрізняються за ступенем суспільної небезпечності, тяжкості вчиненого, характером дій та іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками.

Правове регулювання незаконного позбавлення волі та викрадення людини не обмежується рамками національного законодавства, певні

стандарти в цьому напрямку встановлені і міжнародними документами. Окрім цього, в міжнародно-правовому полі існують спеціальні органи, до повноважень яких входить боротьба з незаконним викраденням та позбавленням волі людини. Особливе місце серед них займає Міжнародна організація кримінальної поліції, що має назву Інтерпол.

Рекомендації всіх міжнародно-правових договорів про заборону та встановлення кримінальної відповідальності переважно втілені в КК України. При конструюванні складу злочину, передбаченого ст. 146 КК України, вітчизняний законодавець максимально врахував положення міжнародно-правових договорів. У частині посягань на особисту свободу особи кримінальне законодавство України повністю відповідає вимогам тих міжнародно-правових договорів, які Україна ратифікувала і тим самим взяла на себе зобов'язання реалізувати їх вимоги.

Ст. 146 КК України розміщена в Розділі III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», тобто родовим об'єктом має визнаватися воля, честь та гідність особи, проте зарубіжний досвід та наукова доктрина кримінального права родовим об'єктом даного злочину визнають суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу людини та її особисту недоторканність, що зумовлює доцільність зміни назви Розділу III на «Злочини проти свободи, волі, честі та гідності особи».

Потерпілим від злочину може бути будь-яка фізична особа, за винятком тих, позбавлення волі або викрадення яких потребує кваліфікації за іншими статтями КК України.

Об'єктивна сторона досліджуваного злочину проявляється в наступних формах: 1) незаконне позбавлення волі; 2) викрадення людини. Вчинення одного із зазначених діянь є достатнім для встановлення об'єктивної сторони злочину. Склад цього злочину - формальний. В науковій доктрині проголошена думка, що дві форми прояву об'єктивної сторони даного злочину є окремими складами злочину, які легко розмежовуються за об'єктивною стороною: незаконне позбавлення волі виражається тільки в

незаконному обмеженні свободи людини, а викрадення людини – в захопленні людини, вилученні її зі звичайного, звичного, природного мікросоціального середовища і переміщенні її з одного місця в інше з метою подальшого утримання. Слід зауважити, що зарубіжний досвід також стоїть на позиції розмежування складів злочинів незаконного позбавлення волі та викрадення людини. Отже, ми вважаємо доцільним розмежувати ці два склади злочини і в законодавстві України.

Суб'єкт незаконного позбавлення волі або викрадення людини, передбачених ст. 146 КК, є загальним, тобто це фізична осудна особа, яка досягла 16-ти років на момент вчинення злочину. Якщо злочин, передбачений об'єктивною стороною ст. 146 КК України, вчинить службова особа, то вона несе кримінальну відповідальність за ст.ст. 365, 365-1, 371, 375 КК України.

Суб'єктивну сторону розглядуваного злочину становить прямий умисел з обов'язковим усвідомленням особою незаконності діяння, що нею вчинюється. Мотив і мета для кваліфікації значення не мають. При цьому відповідальність за необережне незаконне позбавлення свободи взагалі відсутня.

Досліджуваний склад злочину передбачає ряд кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Так, кваліфікуючими ознаками є: 1) вчинення щодо малолітнього; 2) з корисливих мотивів; 3) щодо двох чи більше осіб; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 6) таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань; 7) із застосуванням зброї; 8) здійснюване протягом тривалого часу. До особливо кваліфікуючих ознак ст. 146 КК України віднесено: 1) вчинення таких діянь організованою групою; 2) спричинення тяжких наслідків.

З урахуванням наукової доктрини та зарубіжного досвіду, можемо зробити наступні зауваження: 1) ознака «вчинення щодо малолітнього» має бути змінена на «вчинення щодо неповнолітнього»; 2) необхідно

конкретизувати в законодавстві поняття «тривалий час», а саме встановити його строком у сім діб; 3) встановити додаткову кваліфікуючу ознаку – незаконне позбавлення свободи або викрадення людини, вчинене для приготування до злочину або полегшення його вчинення.

При кваліфікації діяння треба відрізнити незаконне позбавлення волі або викрадення людини від суміжних складів злочину, якими є захоплення заручників, торгівля людьми, завідомо незаконне затримання, привід або арешт, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. Розмежування проводиться за: 1) метою; 2) особливостями об'єктивної сторони; 3) об'єктом; суб'єктом злочину.

В результаті проведеного дослідження можемо зробити наступні рекомендації щодо внесення зміни в КК України:

«Стаття 146. Незаконне позбавлення волі людини

1. Незаконне позбавлення волі -

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо неповнолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, або вчинене для приготування до злочину або полегшення його вчинення, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Примітка. Тривалим часом визнається час понад 7 діб.

Стаття 146-1. Викрадення людини

1. Викрадення людини -

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо неповнолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, або вчинене для приготування до злочину або полегшення його вчинення, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні джерела:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 // Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 89.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Міжнародний документ від 18.12.1979. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207
4. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами: Міжнародний документ від 02.12.1949. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_162
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування: Міжнародний документ від 28.03. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_028
7. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
8. Конвенція про рабство: Міжнародний документ від 25.09. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_161
9. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників: Міжнародний документ від 17.12.1979. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_087/card2#Card
10. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Міжнародний документ від 20.12.2006. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043
12. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року "Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення": Міжнародний документ від 18.12.1992 № 47/33. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_225
13. Римський статут міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588/
14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
15. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
16. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
17. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
18. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
19. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>
20. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
21. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які

призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

Спеціальна література:

22. Авдеева Е.В. Уголовно-правовое обеспечение права человека на личную свободу в национальном праве // *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2014. № 1. С. 162-171.

23. Авраменко О.В. Розмежування торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини із суміжними складами злочинів // *Боротьба з торгівлею людьми: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (21 червня 2013 р.)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 6-9.

24. Акімов М. Відмежування захоплення заручників від незаконного позбавлення волі та викрадення людини // *Вісник прокуратури*. 2002. № 2. С. 33-37.

25. Александров Ю.В., Клименко В.А. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст]: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : МАУП, 2004. С. 80

26. Александрова И. С. Проблемы квалификации похищения человека // *Ученые заметки ТОГУ*. 2013. Том 4. № 4. С. 2081-2083.

27. Алиев Х., Гаджиэменов Б. Борьба с похищениями людей // *Законность*. 2000. № 6. С. 30-31

28. Андреева Л.А. Квалификация умышленных убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах: Учебное пособие. 3-е изд. Л., 1989.

29. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення // *Наука і правоохорона*. К., 2011. № 1. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%>

BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/adv_2011_11_1.pdf

30. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть: Конспект лекций. Днепропетровск: Пороги, 1992. С. 31-32
31. Беляева В.Г., Свидлов Я.М. Вопросы квалификации убийств: Учеб. пособие. Волгоград, 1984. С. 150-151
32. Беляева Н., Орешкина Т. Квалификация преступлений, посягающих на личную свободу человека // *Законность*. 1994. № 11. С. 15-18.
33. Берзін П.С., Гацелюк В.О. Суб'єкт злочину // *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 144-159.
34. Бисенова М. Вина – субъективная сторона преступления. *Феміда*. 2010. № 2. С. 30-32.
35. Бібік А.М. Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину / А. М. Бібік // Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. Т.2: ЖДТУ 2016. С. 398-399.
36. Бортник В.А. Честь і гідність особи як об'єкт кримінально-правової охорони // *Вісник НАВСУ*. 2000. № 4. С. 45-48.
37. Бриллиантов В. Похищение человека или захват заложника? / В. Бриллиантов // *Юстиция*. 1999. № 9. С. 43-45.
38. Броневицька О.М. Відповідність положень чинного Кримінального кодексу України про відповідальність за посягання на особисту свободу особи вимогам міжнародно-правових актів / О.М. Броневицька // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 3. С. 319-327.
39. Бувало П.М., Денисов С.Ф., Кириченко О.В. Кримінологія: Навч. пос. К., 2007. С. 156

40. Буканов Г. М. Актуальні проблеми встановлення видових об'єктів злочинів проти довкілля // *Право і суспільство*. № 4. Ч. 2. 2015. С. 13-14
41. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів : Львів. нац. ун-т, 2010. С. 110-188.
42. Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа*. 2014. № 6(2.2). С. 451-456.
43. Быкадорова А.Ф. Уголовно-правовое значение незаконного использования товарного знака : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Ставрополь, 2000. 155 с.
44. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посібник]. К. : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
45. Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Тюмень, 2009.
46. Волинка К. Г. Теорія держави та права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. К. : МАУП, 2003. С. 25
47. Волков А. С. Правовые и криминалистические проблемы выявления и раскрытия похищения человека: дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.09 /. Саратов, 2002. 192 с.
48. Володіна О. О. Історичний аналіз розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини на території України / О. О. Володіна // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 15. С. 53-57.
49. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2003. 22 с.

50. Гаужаева В. А. Похищение людей как состав преступления в советский период. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2013. № 12-1 (38). С. 41-45.
51. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика [Текст] / Л.Д. Гаухман. М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001.
52. Гулиев В.Е., Рудинский Ф.М. Социалистическая демократия и личные права. М. 1984.
53. Дмитрієнко І.В. Об'єкт злочину в культурно-правовій перспективі. URL: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Pravo/28142.doc.htm
54. Дьяков С.В., Игнатъев А.А., Лунеев В.И. Уголовное право. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. С. 43-46
55. Європейський Суд з прав людини. Матеріали практики (19932003 р.). Праці Львівської лабораторії з прав людини і громадянина. Сер. II. Коментарі прав і законодавства. Вип. 4. Київ: Фенікс, 2004. 445 с.
56. Загиней З. Кримінально-правова герменевтика: монографія. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.
57. Задоя К.П. Визнання насильницького зникнення злочином sui generis за кримінальним правом України: Pro et contra. Право і громадянське суспільство. 2015. № 4. С. 59-73.
58. Зелинский А.Ф. Криминология: Уч. пособ. Х., 2000. С. 158
59. Зелінський А.Ф. Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. К., 1998. С. 42
60. Зимин А.А. На рубеже XV-XVI столетии. Москва, 1982. С. 135
61. Злагода О. Сучасний стан злочинності, пов'язаної з викраденням людей. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4(16). С. 161-166.
62. История советского уголовного права. 1917-1947. М.: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1947. 466 с.

63. Качала І. І. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти честі та гідності особи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. С. 248-252.
64. Кондратов, Д. Ю. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 163 КК України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 50-62.
65. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина : навч. посіб. / за заг. ред. В.М. Стратонова. К. : Істина, 2007.
66. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. К.: Юрінком-Інтер, 1997. С. 209-211
67. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. - 3-тє вид., перероб. і допов. - Київ : Юрінком Інтер, 2007. 496 с.
68. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. - 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. - Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.
69. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. - Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
70. Кримінологія: Учебник для юрид. вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. М., 1999.
71. Кротов С. Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств, отягчающих наказание: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». М., 2005. С. 107

72. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Васильевский. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. С. 170
73. Кудрявцев В.М. Общая теория квалификации преступлений. М.: Юрист, 1999. С. 16
74. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В.Н. Кудрявцев. М. : Госюриздат, 1960. С.89
75. Курс советского уголовного права [Текст]: В 5ти т.: Т. 2.: Часть Общая / Н.С. Лейкина, С.А. Домахин, В.И. Пинчук и др. ; Отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. Л. : Издво Ленингр. унта, 1970. С. 9
76. Курс уголовного права: в 5 т. Т. 3 / под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова. М., 2002. С. 151
77. Лавров В. П Расследование похищения или подмены ребенка / под ред. И. М. Лузгина. М.: ВШ МООП СССР, 1966. 146 с.
78. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : НОРМА, 2000, С. 230
79. Лихолоб та Філонова. Кримінологія: Учебник. Київ, 1997. С. 13
80. Ліпкан В. Тероризм і національна безпека України. К.: Знання, 2000. 182 с.
81. Ляпунов Ю. Состав преступления: гносеологический и социально-правовой аспекты. *Уголовное право*. 2005. - № 5.- С.448
82. Малинин В.Б., Парфенов А.Ф. Объективная сторона преступления [Текст] / В.Б. Малинин, А.Ф. Парфенов. СПб. : Изд-во Юридического института, 2004. С. 6
83. Маринів В.І. Принцип особистої недоторканності в кримінальному процесі України: Дис... канд. юрид. наук. Харків, 1999. С. 6
84. Марчак В.Я. Обмежена осудність як ознака суб'єкту злочину. *Право України*. 2008. № 6. С. 115-118.

85. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: Учеб. пособие. М.: Дело, 2000. С. 122-139.

86. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. К., 1998. С. 27

87. Навроцький В. Злочини проти особи. Лекції для студенті юридичного факультету. Львів, 1997. 48 с.

88. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 123-125

89. Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313-317.

90. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К. : Каннон, 2001. 1288 с.

91. Наумова О. Окремі аспекти криміналізації насильницького зникнення людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2(14). С. 119-126. URL: <http://www.chasopysnapu.gov.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2017/naumova.pdf>

92. Наумова О. Регламентация відповідальності за незаконне позбавлення волі або викрадення людини у законодавстві України та окремих країн Європейського Союзу: порівняльний аспект. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 215-221.

93. Охман О. В. Характеристика суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 247-253.

94. Петров П. К. Похищение человека и незаконное лишение свободы: вопросы квалификации. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. № 8 (108). URL:

<http://cyberleninka.ru/article/n/pohischenie-cheloveka-i-nezakonnoe-lishenie-svobody-voprosy-kvalifikatsii>

95. Петрухин ИЛ. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. М, 1985. С. 85

96. Пионтковский А.А. Уголовное право. Особенная часть. Преступления против личности. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 136 с.

97. Підгородинський В.М. Актуальні проблеми аналізу складу злочину торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук, праць. Одеса, 2002. Вип. 16. С. 620-623.

98. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.С. Політова ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2007. 20 с.

99. Пучнин В. Похищение человека: криминологический аспект исследования: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. Пучнин. М., 1999. 178 с.

100. Растегаев А.А. Анализ общеуголовной корыстной преступности // Методика анализа преступности. М., 1986. С. 59

101. Российское законодательство веков. девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Под ред. О.И.Чистякова. М., 1984. С. 48, 66

102. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма / Под ред. О.И. Чистякова. М., 1986. С.362

103. Сергеевич В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права / В. Сергеевич. - СПб. : Тип. М.Н. Стасюлевича, 1910. 667 с.

104. Смирнова Н.Н. Уголовное право: Учеб. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. С. 108

105. Соборное уложение 1649 года царя Алексея Михайловича. URL: <http://bibliotekar.ru/sobornoe-ulozhenie-1649>

106. Советское уголовное право. Часть Общая: В 18-ти вып.: Вып. 7. Объективная сторона преступления / П.И. Гришаев. М. : ВЮЗИ, 1961. С. 5
107. Стрельцов Є.Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 160-169.
108. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. 2-е вид., виправ. та доп. К.: Видання Паливода А.В., 2006. С. 331-333.
109. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления [Текст] / Г.В. Тимейко. Ростов н/Д : Издво Рост. унта, 1977. С. 6
110. Уголовное законодательство Норвегии. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 375 с.
111. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Отв. ред. Б.В. Здравомыслов. М.: Юристъ, 1996. С.61
112. Уголовное право. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. М., 1996.
113. Уголовное право. Особенная часть. Первый полутом: Учебник для вузов / под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комисарова. М.: ИКД «Зерцало-М», 2005. 456 с.
114. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко и З. А. Незнамовой. М., 1997. С. 48-50
115. Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов / под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселова. М.: Издательская группа ИНФРА. М. - НОРМА, 1998. 768 с.
116. Уголовное уложение 1903 года. URL: <http://www.twirpx.com/file/234494/>
117. Уголовный кодекс Голландии. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 510 с.
118. Уголовный кодекс Дании. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 230 с.

119. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н. Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, профессора Ф. М. Решетникова. М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. 218 с.
120. Уголовный кодекс Республики Болгария. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 298 с.
121. Уголовный кодекс Республики Польша. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 234 с.
122. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 253 с.
123. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 524 с.
124. Уголовный кодекс Франции. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 650 с.
125. Уголовный кодекс Швейцарии. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 350 с.
126. Уголовный кодекс Швеции. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 320 с.
127. Українське кримінальне право. Загальна частина : підруч. / за заг. ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 713с.
128. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных (1845 г.). URL: <http://www.history.ru/content/view/1114/87/>
129. Фарбер И.Е. Конституционное обеспечение прав советского человека. // Конституцию СССР и правовое положение личности. М. 1979.
130. Фельдштейн Г.С. Уголовное право и психология. Роль мотива в уголовном праве. *Право и жизнь*. 1925. № 6. С. 80-81
131. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 362 с.

132. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления // Сборник научных трудов. Выпуск 10. Свердловск: Свердловский юридический институт, 1969. С. 200-201.

133. Цвік В.Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 124-129.

134. Чеботарьова Г.В. Проблеми визначення поняття об'єктивної сторони злочину // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 22 (61). № 1. 2009. С. 44

135. Швидкова О. В. Щодо визначення права на свободу та особисту недоторканність. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5, № 4. С. 40-42.

136. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. С.44

137. Ярмол Л. В. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом / Л. В. Ярмол, С. Вандьо // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2015. № 825. С. 252-257.

138. Кіпр проти Туреччини: Рішення Європейського суду з прав людини від 10 травня 2001 р. URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=381>

139. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>

140. Вирок Березанського районного суду Київської області від 22 березня 2010 р. (справа 1-5/2010). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

141. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 серпня 2007 р. (справа 1-294/2007). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.